

GLÄSSER NORBERT – ZIMA ANDRÁS

KONFLIKTUSOK, LOJALITÁSOK ÉS VÁRAKOZÁSOK HATÁRÁN

Az elcsatolt területek megjelenítése a budapesti zsidó sajtóban¹

A tanulmány az erdélyi, partiumi, kárpátaljai, felvidéki és délvidéki zsidóság új impériumhoz való viszonyának kulturális reprezentációit elemzi a budapesti neológ, orthodox és cionista sajtóban, különös tekintettel azokra a gyakorlatokra, amelyek átfogóbb diskurzusokba, reprezentációs rendszerekbe vonják be az elképzeléseket a földrajzi tájegységekről.

Az utódállamok szervezeti és mozgalmi intézményrendszerének létrejöttével a korábban egységes keretek között élő zsidó irányzatok és stratégiák az új politikai realitások részeivé váltak, ugyanakkor a korábbi Budapest-központú intézményrendszer elitje továbbra is érzékeny maradt az új, határokon kívülre került intézményrészek ügyei iránt. Így a határon túli zsidóságot sem kezelték külföldiként, a tényleges politikai határok nem jelentek meg tudati határokként. Ehhez nagymértékben hozzájárult az is, hogy mind az elit körében, mind pedig az egyes irányzatok tagjai között számos egyént fűzött rokoni, családi, baráti, ismeretségi szál a kívül került hitközségek tagjaihoz, illetve megtört egzisztenciaként többen kényszerültek szülőföldjükéről Magyarországra menekülni. Elsősorban a nemzedéki emlékezet és a közös események voltak azok, amelyek összefűzték őket, és kijelölték a jelen értelmezési kereteit. Másodsorban pedig az új korszak meghatározó társadalmi diskurzusába illeszkedtek bele. Az orthodoxia, a neológia és a cionista mozgalom fővárosi lapja nagyon eltérő képet nyújt a határon túli zsidóságot érintő kérdésekről. Ez a modernitáshoz és nemzeteszméhez való eltérő viszonyulásából eredt.

Az első világháborút lezáró békerendszer véglegessé tette az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását. A kettős birodalom szétesése új helyzetet teremtett Közép-Európában. Míg a háború előtt szinte egész Közép-Európa egy vagy két nagyhatalom uralma alatt állt, a húszas évek elejére a dezintegrálódott Közép-Európa több egymással is rivalizáló kis állam halmazává változott. Az új politikai határok mellett új vámhatárok is születtek, melyek korábban hosszú időn át egységesnek tekintett gazdasági térséget szakítottak szét. A megváltozott hatalmi struktúra jó időre visszavetette a térség kis államainak gazdasági teljesítményét

¹ A szerzők közül Glässer Norbert az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (03 217) ösztöndíjas munkatársa.

– kivéve Csehszlovákiát. Szintén a háború következményének tudható be, hogy a négy patinás dinasztikus állam – a Habsburg, az Oszmán, a Hohenzollern és a Romanov – megszűnésével az utolsó dinasztikus hatalmak is eltűntek Európa térképéről. A háborút követő átrendeződés a dinasztikus birodalmak mellett eltörölte a nemzetudat áttételes birodalmi válfaját is.² A dinasztikához való lojalitást új kötődések váltották fel. A két világháború között a közös állam, birodalom iránti lojalitást felváltotta az utódállamok népeinek saját egyediségükbe vetett hite. Ennek keretében fontos szempont lett a népek önmegvalósítása saját népi államukban. Az önmegvalósítások általuk kitűzött célját persze Közép-Európa kis nemzetei leginkább csak egymással szemben érhették volna el.³

Közép-Európa népeinek megváltozott tudatállapota, új emlékezetek, illetve az új államok által megrendelt új történeti kánonok megalkotását igényelték. Az újonnan megalkotott kollektív történeti tudatokban a dinasztikus múlt emlékezete antitézisként jelent meg a függetlenségét elnyert nemzeti-népi jelennel szemben. Az új fogalmi keretben a letűnt dinasztizmust elnyomó struktúraként mutatták be, mely akadályozta a népi önmegvalósítás kiteljesedését és a népi tudat megélését. Ezek a képzetek megjelentek a Habsburg, a Romanov és az Oszmán birodalmak utódállamainak történeti emlékezetében. Hasonlóan alakult a térség újonnan létrejött államainak kollektív emlékezetében a dinasztikus múlthoz köthető történeti Magyarország képe is.⁴

A polgári öntudat pillére a világának középpontjában álló, azt formálni szándékozó egyén, akinek önmeghatározásában fontos helyet kapott a politikai elköteleződés.⁵ A neológ és orthodox zsidóság középrétegekhez tartozó tagjai egyaránt a modern magyar asszimilatív nemzeteszme keretében tekintettek önmagukra, a magyar nemzet részeként. A modern nemzeteszme és a szimbolikus politika – eltérő stratégiák mentén – fontos elemét képezte a sajtódiskurzusoknak.

A különböző határon túli területekről a két világháború között kialakított izraelita irányzati vagy zsidó mozgalmi kép egyfelől a zsidó polgárosodásról, szimbolikus politikáról nyújt ismereteket, másrészt nem értelmezhető a magyar nemzeteszme átfogóbb tendenciái nélkül.

A magyar polgári nemzeti közösségbe való betagozódás idején Erdély felértékelődése a magyar népi kultúra felfedezésébe, a „magyar nemzeti táj és nemzeti kultúra” szerkezetének kialakításába illeszkedett.⁶ Felvidék és az egykori déli végek szintén a nemzeti történeti látószög szempontjából nyertek többletjelentéseket a századfordulóra. A polgári nemzetfelfogás a 19. században „a földrajzi értelemben vett haza (Hungária) képéből indult ki, amelyben több nemzetiség élt egymás mellett, egymással, sőt a Monarchiával sem feltétlenül ellenséges viszonyban. Ez a nemzet a modernizációval és az urbánus életforma következményeivel szemben is befogadóbb volt.”⁷ A neológ és orthodox intézményrendszer,

2 DIÓSZEGI 1997. 284.

3 ROMSICS 2010.

4 SOLE 1968. 132.

5 KAPITÁNY–KAPITÁNY 2007. 383–384.

6 POZSONY 2012. 667–668.

7 FEISCHMIDT 2005. 8.

a modern nemzeteszméhez és államhoz való viszony a dualizmus idején alakult ki, ahogyan a cionizmus is ekkor jelent meg Közép-Európában.

„Magyarország” vagy a „magyar” fogalma mást jelentett a magyar nyelvű olvasóközönség és az Osztrák-Magyar Monarchiával ezen belül Magyarországgal foglalkozó nem-magyar nyelvű történészek és publicisták számára. A Monarchiával és ezen belül Magyarországgal foglalkozó nem-magyar nyelvű történeti diskurzus általában különbséget tett „hungarusok”, és „magyarok” között. A „magyarok”, mint egy etnikai közösség tagjai, a „hungarusok”, mint a Regnum Hungarorum, politikai entitás alattvalói jelentek meg.⁸ A korszakkal és a Monarchiával foglalkozó angol nyelvű szakirodalom „Hungary”-nek hívja a Regnum Hungarorum egészét, a „Hungarians” elnevezés a korona alattvalóira utal, míg a „Magyars” kifejezés a magyarul beszélők közösségét jelöli.⁹

A történeti Magyarországgal kapcsolatos nyugati történészdiskurzust alapvetően meghatározta egy skót történész, Robert William Seton-Watson. Seton-Watson Scotus Viator álnéven publikálta az Osztrák-Magyar Monarchiával és ezen belül Magyarországgal kapcsolatos írásait. 1906-tól járta Magyarország nemzetiségek lakta vidékeit, és különböző magyar, osztrák, angol és más lapokban közölt cikkeiben alkotott lesújtó véleményt a magyar kormányok nemzeti-ségi politikájáról. 1916-ban egy angolul megjelent kötetben foglalta össze Ausztria-Magyarországon szerzett tapasztalatait. Brutálisnak, zsarnokinak minősítette a magyar nemzeti-ségi politikát, melynek során az abszolút kisebbségben lévő etnikai csoport („Magyars”) monopolizálva a politikai hatalmat kegyetlenül elnyomta a korona alattvalóinak („Hungarians”) többségét.¹⁰ A magyar kormányhoz közel állónak tekintett „Magyar Figyelő” című folyóirat angol háborús propagandának bélyegezte Seaton-Watson 1916-os könyvét. Korábban megjelent írásaira rendszeresen kemény hangnemben reagált a lap, külhatalmak konspirációjának gondolva „a Scotus Viator” tevékenységét.

„...Scotus Viator tényleg zsoldosa az osztrák imperialistákból és magyar nemzetiségekből összecsődült koalíciónak, amelynek tagjai egyrészt nagy-osztrák célokat, másrészt a Habsburg-hatalommal konkuráló idegen államideálokat szolgálnak, abban az egyben azonban egyelőre megegyeznek, hogy ellentétes aspirációik megvalósulásának legfőbb akadályát a magyar nemzeti államban látják. Lehet továbbá – és erre nem egy jel utal – hogy Scotus Viator szereplésének belső indokai között helye jut annak a kenetteljes hittérítő-hipokrizisnek is, amely nem vesz tudomást a brit gyarmatpolitika nyomában rothadó hulláhegyekről, de följajdul és a humanizmus legdrágább kincseit félti, ha valahol elcsavarnak egy törvényparagrafust.”¹¹

8 A hungarus önértelmezés a monarchia idején sem tűnt el teljesen, csupán perifériára szorult. Vö. a Kronprinzenwerk koncepciójával: HOFER 2009. 109-132.

9 pl. ROZENBLIT 2001. 8.; Scotus Viator, *Racial Problems in Hungary* (Constable & Co., 1908); ellenpéldaként viszont lásd JELINEK 2007.

10 SETON-WATSON 1916. 36-39.

11 *Magyar Figyelő*, 1911, 1/4./ 523-527. Hg.F., Scotus Viator és a budapesti radikálisok

Az általában magyar nyelven megjelent tiltakozások ellenére a nyugati közvélemény az első világháború időszakában és azt követő időszakban is többnyire a Seton-Watson által képviselt álláspontot tette magáévá.

A mai magyarországi történetírásnak fővonalbeli nemzetállami diskurzusaitól¹² eltérően Közép-Európára a 20. század első felében, mint létező egységes kulturális térségre tekintünk, amelyhez Nyugat-Európa és a keleti szláv térség között elterülő, a német nyelv és kultúra által meghatározott területek tartoztak. Ezért az ezeken a területeken felbukkanó nemzeti mozgalmak is a német nacionalizmus ismertetőjegyeit hordozzák magukon (pl. nyelvi, kulturális alapú nemzet-tudat). Az első világháború előtt Németország és Ausztria-Magyarország töltötte ki az egész térséget. A két világháború között Közép-Európa alatt Németországot valamint Németország és Szovjet-Oroszország között fekvő, korábbi dinasztikus hatalmak romjain magalakuló nemzetállamok összességét értjük.¹³

Új hatalmi rendszerek és irányzati struktúrák

Az utódállamokhoz csatolt zsidó közösségek 1920 után végérvényesen új hatalmi realitások, intézményi, jogi és gazdasági struktúrák részévé váltak. Ezekben kellett felépíteni és működtetni saját intézményrendszereiket, érvényesíteni érdekeiket. Az orthodoxia új helyzetéhez való viszonyulását egyfelől a judaizmus vallási elvei, másfelől a párhuzamos lojalitások határozták meg. Az elcsatolt területek a magyar hivatalos és a zsidó irányzatok emlékezeti kánonjában eltérő súllyal bírtak. Míg az előbbit a területek történeti kontinuitása és az egyes magyar néprajzi csoportoknak tulajdonított unikalitás és autenticitás határozta meg, addig a zsidó értelmezésekben a hitközségi történeti emlékezet mélysége és a zsidóság számaránya határozta meg. Így egyes területek, mint Erdély és a Felvidék hangsúlyosabbá, míg mások, mint Órvidék, Délvidék kevésbé reflektáltaká váltak az egyes lapok híreiben.¹⁴

12 Vö. FROJIMOVICS 2008. 215.

13 LENDVAI 1997. 10

14 Az Órvidékről minimális szervezeti vonatkozású hírek jelentek meg. Pl. az orthodox sajtó éves közgyűlésekről közölt rövid híreket, lásd: *Zsidó Újság* 1925. dec. 4./ 13. Hírek – Burgerland hitközségei.

Erdélyi zsidóság

Erdélyről a két világháború között kialakított izraelita képek egyfelől a zsidó polgárosodásról, szimbolikus politikáról nyújtanak ismereteket, másrészt nem értelmezhetők a magyar nemzeteszme átfogóbb tendenciái nélkül. A magyar értelmiségi és polgári réteg érdeklődése Erdély tájegységei felé a 19. század második felére tehető. Ez a magyar népi kultúrára, a természeti adottságokra és az épített örökségre terjedt ki, „mivel akkor épp itt vélték felfedezni a magyar nemzeti kultúra legősibb, legarchaikusabb és legsajátosabb elemeit.”¹⁵ A magyar polgári nemzeti közösségbe való betagozódás idején Erdély felértékelődése a magyar népi kultúra felfedezésébe, a „magyar nemzeti táj és nemzeti kultúra” szerkezetének kialakításába illeszkedett. A székely népi kultúra tárgyai ezáltal váltak 1867-1920 között az „összmagyar nemzeti azonosságtudat sajátos jelképeivé és hordozóivá”.¹⁶ A polgári nemzetfelfogás a 19. században

„a földrajzi értelemben vett haza (Hungária) képéből indult ki, amelyben több nemzetiség élt egymás mellett, egymással, sőt a Monarchiával sem feltétlenül ellenséges viszonyban. Ez a nemzet a modernizációval és az urbánus életforma következményeivel szemben is befogadóbb volt.”¹⁷

A neológ *Egyenlőség* Erdéllyel kapcsolatos cikkei mindig híven követték a főáramban lévő magyar nemzeti stratégiát. Erdély magyarságához hasonlóan Erdély zsidóságát is különleges, romantikus tulajdonságokkal ruházta fel a lap, illetve az összmagyar érdekek képviselőiben játszott kivételes szerepüket hangsúlyozta.

„A romániai politika fordulatai azért érdekelnek bennünket mindennél lázasabban, mert egyrészt a zsidóságot közletről érintő események a közvetlen szomszédságunkban játszódnak le, másrészt pedig az erdélyi zsidóság sorsa is komoly fordulathoz jutott. Az erdélyi zsidóság viszont már a háború befejezése előtt is egyik legelittebb rétege volt a magyar zsidóságnak, Trianon óta pedig a magyarság és a magyar zsidóság szempontjából egyaránt nagy jelentőséghez jutott.”¹⁸

Az erdélyi és partiumi rabbik és hitközségeik a budapesti orthodox zsidó sajtóban a vallásosság bástyáiként jelentek meg. Az „erdélyi” hitközségek belső élete, intézményi problémái így a fontos híradások között szerepetek. A nagykarolyi chászid rebberől szóló híradás is jól tükrözi ezt.

15 POZSONY 2012. 667.

16 POZSONY 2012. 668.

17 FEISCHMIDT 2005. 8.

18 *Egyenlőség* 1938. jan. 7./ 1-2. Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe

„Rabbi Jóél személyiségének nagy hatását tapasztalhatja mindenki, aki székhelyére: Nagy-Károlyba jut. A nagykárolyi orthodox hitközség ugyan csupán a talmudtudóst választotta meg benne főrabbinak, de működése fellendítette az eddig oly csendes hitközséget. A sok vendég szükségessé tette az elhelyezésükről való gondoskodást. Erre a feladatra a nagy számban keletkezett szálláshelyek és rituális vendéglők vállalkoztak. Fellendült a bérkocsi ipar is. A fiakkeresek azonban nem nagyon szolid alapon dolgoznak. Ha egy kissé élénk a forgalom, például ünnepeken, vagy akár szabbosoz előtt, akkor nem röstelik a konjunktura magaslatára emelkedve a tarifa kétszeresét is elkérni.”¹⁹

Az „erdélyi” orthodoxia vallási vezetői egyúttal a budapesti országos orthodox intézményrendszer és sajtó legitimálói is voltak. A nagykárolyi főrabbi viszonyulásaként a pesti orthodox intézményi elithez ez az orthodox hetilapban is megnyilvánult. A főrabbi

„Igen jól emlékezik a bold. Groszberg Lipót z. c. l. szerkesztette »*Allgemeine Jüdische Zeitung*«-ra, melyet buzgón olvasott, de arról is tud, hogy az apa művét folytatja most a fia a *Zsidó Újság*-ban. [...] Teitelbaum főrabbi meglátogatta Frankl Adolf országos orth. elnököt, aki a látogatást vejevel Kahán Frankl Samu urral viszonzta. Fogadta továbbá több rabbi látogatását, többek között Steif pesti rabbiét is. Éjfélkor utazott haza hitközségébe, Nagykárolyba.”²⁰

Románia területe a Nagy Háborút követően több mint a duplájára nőtt Erdély, a Partium, Észak-Bukovina és Besszarábia megszerzésével. Az így létrejött Nagy-Románia négy részből állt össze: A Regátból (a régi királyság), Bukovinából, Besszarábiából és Nagy-Erdélyből.²¹ Románia területi növekedésével és lakosság számának növekedésével együtt átalakult etnikai összetétele is. Míg a régi királyság homogén nemzetállam volt, a háború utáni Románia lakosságának több mint egynegyedét kisebbségek tették ki.²² Emellett átalakult Románia társadalmi szerkezete is. Felduzzadt a városi népesség száma, melyet az 1930-as évekre 3 millió főre becsültek. E folyamat jellegzetes vonásaként nőtt a városi munkások száma is. Mindezek ellenére Romániában, a számában gyorsan gyarapodó ipari munkásság a román társadalom mindössze 7 százalékát tette ki, míg az agrárnépesség aránya elérte az összlakosság 75 százalékát.²³

19 *Zsidó Újság* 1926. okt. 15./ 3. Nagyváradtól Szigetig – Uti jegyzetek. – Sch. L.

20 *Zsidó Újság* 1932. szept. 30./ 5. Beszélgetés a Szentföldről visszatérő nagykárolyi főrabbiával, Budapesten – G.[berger Jenő főszerkesztő]

21 Nagy-Erdély három régióból állt össze. A történelmi Erdélyből, a Bánátból és a Partiumból.

22 A zsidókat, akárcsak Csehszlovákiában, az államhatalom etnikai közösségként tartotta nyilván. Így csökkentve a magyar elem súlyát a királyságon belül.

23 DIÓSZEGI HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 321, 326

A háború után átszervezett Románia a dinasztiaiát Óromániától örökölte. A választójog demokratizálása ellenére a román politikai rendszer alapvetően autoriter maradt. Az uralkodó bárkit, akár a parlamenten kívülről is, megbízható kormányalakítással, így a parlament szerepe másodrendű maradt. Az 1923-as alkotmány változatlanul hagyta a korábbi uralkodói jogkörök nagy részét: vétőjogot a törvényhozás döntéseivel szemben, a kormányok kinevezésének és felmentésének, valamint a parlament feloszlatásának jogát.²⁴

Az új Romániában két nagy politikai párt, és a két nagy párt mögött álló két polgári érdekcsoport versengése határozta meg a politikai életet. A Manui vezette nemzeti liberális Nemzeti Párt és a liberálisok ellenpólusaként létrejött Nemzeti Parasztpárt a húszas években lényegében lefedte az egész politikai spektrumot. Az olyan kispártoknak mint például az 1922-től működő Országos Magyar Pártnak a legfontosabb feladata a parlamentbe bejutás volt, fenntartva a magyar jelenlétet a törvényhozásban. A 30-as években a politikai élet átalakult. Ez köszönhető volt a két nagy párt elhasználódásának, melyet nagyrészt a világválság idézett elő, a II. Károly király személyi politikai ambícióinak, illetve egy új párt a Vasgárda politikai főáramba kerülésének. A Vasgárda, mely kollektív alapon nemzeti hierarchián felépülő totális államot hirdetett, a német nácizmust elegyítette ortodox miszticizmussal.²⁵

Az antiszemita diskurzus a korszakban Romániában mindvégig a politika főáramában volt. A román politika zsidóellenes megnyilvánulásairól rendszeresen tudósított az *Egyenlőség*:

„Alig egy hét telt el, az új román kormány megalakulása óta és Európa megmozdult, hogy megálljt kiáltson a barbarizmus készülődő hadjáratának. Amit Németország megtehetett zsidóival, azt Románia nem teheti. Az első hét azzal telt, hogy különböző 'nürnbergi' rendeleteket hoztak a román antiszemitizmus uralomra került miniszterei.”²⁶

Az erdélyi magyarság és az erdélyi magyar zsidóság összetartozását hangsúlyozták, egy olyan eszményi kapcsolatot láttattak, amelyet az antiszemita erők sem bonthattak meg, és a nehéz idők csak elmélyítettek.

„Felháborító a magyar antiszemita sajtónak az a viselkedése, hogy e nehéz napokban éket akar verni az erdélyi magyarok közé felekezeti szempontból.” [...] Természetesen nem fog sem a romániai, sem az itthoni antiszemitizmusnak sikerülnie, hogy az erdélyi zsidóságot az erdélyi magyarságtól elválassza. Ezt legelső sorban maga az erdélyi

24 DIÓSZEGI HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 336

25 DIÓSZEGI HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 337.

26 *Egyenlőség* 1938. jan. 7./ 1-2. Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe.

magyarság nem engedné meg, melynek húsz év óta együttérző, testvéri támogatója a magyar kultúrharcában az erdélyi zsidóság.”²⁷

A budapesti *Egyenlőség* hetilap a szélsőjobboldali román törekvések magyar és zsidóellenességét egy tőről fakadóként mutatta be.

„Egy brassói ujságíró kérdésére, hogy: »Mi tette antiszemitává?«, Vajda Vojvoda Sándor a következőképpen válaszolt: »Tulajdonképpen a magyarokon keresztül haragudtam meg a zsidókra. Politikai tevékenységem révén gyakran voltam kénytelen igénybe venni a sajtót és a politikusokat a magyarok elleni akcióim támogatására. Ilyenkor azonban mindig mint egy kemény falba ütköztem bele a liberális sajtóba és liberális politikusokba, akik majdnem mindig zsidók voltak és akik a magyar álláspontot támogatták. [...] A magyarok elleni harc ilyenformán a liberálisok elleni harcot és a liberálisok elleni harc nolens volens a zsidók elleni harcot is jelentette. [...]«²⁸

A román diákok garázdaságai a „romániai pokolról” alkotott budapesti orthodox zsidó kép visszatérő elemei voltak. Az 1903. és 1905. évi a kisinyovi orosz pogrom Besszarábiában,²⁹ az 1907-es nagy román parasztfelkelés és az 1916-os erdélyi román betörés Budapestre érkező zsidó menekültjeinek hírei már a dualizmus idején létrehozták a magyarországi zsidó emlékezeti kultúrában formálódó „orosz/szovjet” és „román pokol” toposzát.³⁰ Az utódállamokbeli orthodox zsidóság magyarhúségének hangsúlyozása³¹ együtt jelent meg a román politikai antiszemizmus részéről elszenvedett atrocitásokkal.

Egy 1927-es bukaresti olvasói levél a túlfűtött román nacionalizmus és a nagyváradi zsidóellenes atrocitások összefonódását állította középpontba.

„Itália hosszas habozás után végre ratifikálta Besszarábia annektálását. Ennek az eseménynek örömhírére Nagyváradon a diákság nagy ünnepélyt rendezett katonazenével és fáklyás menettel. Mikor a menet a Kereskedelmi csarnokhoz ért, az teljesen ki volt világítva, mivelhogy a jótékony Zsidó Leányegyesület estélyt tartott. A menetben résztvevő diákok közül egynéhány kövekkel kezdte bombázni az ablakokat. [...] 20 percnyi kínos várakozás után megjelent a színtéren husz rendőr. De akkor a merénylők szépen elsétáltak, egyet

27 *Egyenlőség* 1938. jan. 7./ 1-2. Európa beleszól a román zsidóüldözés barbár terveibe.

28 *Egyenlőség* 1935. ápr. 6./ 13. Vajda-Vojvoda megmagyarázza: Miért lett antiszemita?

29 A román többség által lakott Besszarábia az első világháború előtt az Orosz Birodalom fennhatósága alatt állt.

30 Vö. PREPUK 1997. 163-168., OIȘTEANU 2004, HAUMANN 2002. 184-188.

31 *Zsidó Újság* 1927. jún. 5./ 4-5. Zsidóverések Kolozsvár uccáin; *Zsidó Újság* 1927. szept. 16./ 1. A szlovenszko zsidó loyaltása; *Zsidó Újság* 1928. okt. 12./ 11. Hírek – Hósi halált halt katonai „szökevények”; *Zsidó Újság* 1928. szept. 28./ 11. Hírek – Segítség egy hazátlan zsidó gyermekeink; *Zsidó Újság* 1928. nov. 16./ 9. Trianon miatt a toloncházban.; *Zsidó Újság* 1931. ápr. 17./ 8-9. A mártír temetése.; *Zsidó Újság* 1933. aug. 25./ 11. Hírek – Egy fiatal nagyrabbi Budapesten.

sem sikerült elfogni. Nem is üldözték őket. Minek is? Féltek attól, hogy úgy ne járjanak, mint a pietraneamtei zsidók. Értetlen gyerkőcök jomkippur napján bevették a templom ablakait. A felháborodott zsidók egynémelyike utána futott a haszontalanoknak és elverték őket. Mi lett a vége? Elitelték a zsidókat börtönre és súlyos pénzbüntetésre, a templomot meggyalázó kamaszoknak pedig semmi bajuk nem lett, sőt, kártérítést is kaptak. Így fest az európai kultúra Romániában, a Kelet franciái között!”³²

A budapesti orthodox lap kolozsvári tudósítója két évvel később arról számolt be, hogy a krajovai diákkongresszus részeg román diákjai zsidóverést rendeztek a vonaton és leszállásra kényszerítették a zsidó utasokat.

„A csütörtök délután Nagyváradról, 3.20 órakor induló gyorsvonatra egy nagyobb diákcsoport szállt fel, akik Krajovából Temesváron keresztül érkeztek nagyváradra. A zsidók, akik észrevették, hogy a diákok verekedésre készülődnek, egymás mellé húzódtak. Mintegy 20 zsidó utasa volt a vonatnak, akik két fülkét töltöttek meg. Csucsáig csak annyi történt, hogy a diákok őrséget állítottak a zsidó utasok fülkéi mögé, de mikor a vonat kifutott Csucsáról, kiadták a jelszót verésre. [...] A diákok ezután rátámadtak a védtelen zsidó utasokra és botokkal agyba-főbe verték őket. Mintegy háromnegyed óráig tartott a verés, miközben ki akarták dobálni a zsidó utasok holmiját a vonatból, a vezérük azonban ebben megakadályozta őket, azzal, hogy idegen vagyont ne rongáljanak, de verni szabad. Amikor befutott a vonat Bánffyhunyadra, a zsidó utasokat a vasúti közegek ellenállása dacára is leszállásra kényszerítették, miközben újra agyba-főbe verték mindegyiket. [...] Az így zsidótlanított vonat rendes időben futott be Kolozsvárra.”³³

– a zsidó utasok feljelentést tettek.

A korábbi belpolitikai egyensúly megbomlására válaszul a király – a jugoszláv és bolgár példát követve – 1938 februárjában ostromállapotot hirdetett, felfüggesztette a parlament munkáját, a pártokat feloszlatta és királydiktatúrát vezetett be. 1940 folyamán Románia elvesztette Besszarábiát, Észak-Bukovinát, Észak-Erdélyt és Dél-Dobrudzsát. A felelősséget a királynak kellett vállalnia. Károly lemondott a trónról fia javára, minden hatalmat pedig Antonescu tábornokra ruházott, és elhagyta Romániát. A királydiktatúrát 1940 szeptemberében katonai diktatúra váltotta fel.³⁴

A Nagy Háborút követően Nagy-Romániában 767000 zsidó élt. Ez a zsidó tömeg azonban nem alkotott homogén közösséget, régióként és régiókon belül

32 *Zsidó Újság* 1927. márc. 25./ 5. A romániai pokolból – Bukaresti levelezőnk től.

33 *Zsidó Újság* 1929. dec. 13./ 7. Román diákok agyba-főbe verték a zsidókat egy erdélyi vonaton.

34 DIÓSZEGI HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 338.

is politikai, nyelvi, kulturális, vallási törésvonalak darabolták több részre Románia zsidóságát.³⁵

A politikai szempontból figyelve a regátbéli zsidók a világháború előtt még emancipációval sem rendelkeztek, töredéküknek volt csupán román állampolgársága. Besszarábia 1812 és 1918 között orosz fennhatóság alatt állt, és súlyos zsidóüldöztetéseknek volt a színtere. A zsidó-ellenes hangulat a Besszarábiában a két világháború között is fennmaradt. Zsidó tömegek akartak innen elvándorolni, és lettek hívei a cionizmus eszméjének. Az előbbiekkal szemben Bukovina Habsburg-Ausztria egyik tartománya volt. Habsburg-Ausztria többi tartományához hasonlóan a zsidók – a sok nemzetiség egyikeként³⁶ – itt is teljes jogegyenlőséget élveztek, erdélyi hitsorosaihoz hasonlóan.³⁷

Ha vallási, kulturális szemszögből vizsgáljuk Nagy-Románia zsidó csoportjait, akkor egy rendkívül heterogén romániai zsidóság képe tárul elénk. Frojimovics Kinga szerint a Regaton belül Havasalföldön közép-európai zsidók éltek, míg Moldvában kelet-európaiak (chászidok). Az Regátban az európai eredetű zsidó közösségek mellett jelentős számban szefárd zsidó csoportok is léteztek. Besszarábiára és Bukovinára szintén keleti zsidóság volt jellemző. Bukovinában működött például az egyik legismertebb chászid dinasztia a sadagorai. Mindkét helyen volt azonban egy szűk réteget alkotó, sokszor közép-európai eredetű, akkulturálódott zsidó elit. Ezen elitcsoportok közül a bukovinai germanizálódott, a besszarábiai russzifikálódott.³⁸

Nagy-Erdély három régiójából a történelmi Erdélyben többségében közép-európai eredetű zsidók éltek nagyrészt magyar, kisebb részt német kötődéssel. A Partium Galíciával szomszédságban lévő területein kelet-európai chászid közösségek működtek. Ezek a korábban Magyarországhoz tartozó régiókban fennmaradt a hármashitközségi szervezet: a neológ, az orthodox, és a status quo ante.³⁹

Az erdélyi zsidók mintegy háromnegyedét kitevő orthodoxok és chászidok 1920. augusztus 10-12. között Nagyváradon megalakították az Erdélyi Orthodox Központi Irodát, beszteceri székhellyel. A hagyományos zsidó közösségek főleg Észak-Erdélyben és a Partiumban működtek nagy tömegben, ott működtek a nagy chászid udvartartások.⁴⁰

A neológok a status quo ante közösségekkel együtt 1922. június 22-én Kolozsváron tartottak értekezletet, ahol megalakították az Erdélyi-Bánsági Izraelita Hitközségek Szövetségét, melynek központi szerve a Kolozsváron működő Izraelita Iroda lett. A neológ és statusquo közösségek leginkább a nagyvárosokban voltak jelen. Csupán vizsgált korszakunk legvégére 1935-ben jött létre a Hitközségek Szövetségeinek föderációja, amelyben az összes erdélyi irányzat irodái is képviseltették magukat.⁴¹

35 FROJIMOVICS 2008. 207.

36 A zsidók a nemzetiségek egyikeként lettek besorolva. Lásd: FROJIMOVICS 2008. 208.

37 FROJIMOVICS 2008. 208.

38 FROJIMOVICS 2008. 208

39 FROJIMOVICS 2008. 208

40 FROJIMOVICS 2008. 209.

41 FROJIMOVICS 2008. 209-210.

Frojimovics Eislerre hivatkozva, a romániai zsidók kollektív tudatát alapul véve három zsidó irányzatot különböztetett: orthodoxokat, neológokat, cionistákat.⁴² A neológok közé sorolta általában a magyar érzelműeket, akik szorosan együttműködtek a mindenkori magyar párttal. Ilyen volt például a híresen anti-cionista Kecskeméti Lipót (1890-1936), Nagyvárad főrabbija, aki még a Magyar Párt vezetőségébe is bekerült.⁴³

Az erdélyi magyarság önazonosságának megőrzésében játszott különleges zsidó szerepet hangsúlyozta több cikkében az *Egyenlőség*. A lap szerint az erdélyi zsidóság a román hatóságok adminisztratív korlátozásai ellenére is – a közös magyar érdekek legfontosabb védelmezője.

„Ezt a kemény parancsot még a múlt esztendőben adta ki szigorú rendeletben a román kultuszminiszter. Szólt pedig ez a parancs a románok által megszállott régi magyar területek zsidó iskoláinak. Mert ezekben az iskolákban a román megszállás után is hűséges magyar érzéssel, a magyar kultúrához ragaszkodó erős hevülettel tovább is csak magyar nyelven tanítottak az összes zsidó tanítók és tanárok.” [...] Az összes megszállott régi magyar területeken a zsidóság mindenütt a magyarsággal tartja fenn a szolidaritást. [...] Csak a magyar antiszemiták brutális elfogultsága zárkózik el az elől, hogy a magyar jövőre irányzott magyar politikának milyen hatalmas erősségét alkotja épp a zsidóságnak ez a meghatóan önzetlen magatartása.”⁴⁴

Az *Egyenlőség* sok esetben mutatott be mártír szerepben erdélyi magyar zsidó prominenseket, akik a magyar ügy, a revízió élharcosai, és akiket a magyar érdekek miatti kiállításukért a román hatalom büntet.

„Dr. Kecskeméti Lipót, a tudós nagyváradai főrabbi, újabb bátor tanúbizonyosságát adta törhetlen magyarságának. A nagy összeomlás első pillanatától, mikor a Kőröspart gyöngyét erőszakkal kitepték a magyar szent koronából, harcos védőjévé szegődött az erdélyrészi zsidóságnak s a más felekezeten lévő magyarok is úgy tekintettek fel rá, mint aki saját személyi szempontjait soha nem tekintve, egyik legerősebb oszlopa Nagymagyarország történelmi jogainak. [...] Detektívek hallgatták meg gyönyörű beszédét, amely hatalmas apológiája volt a magyar zsidóság olthatatlanul izzó hazaszeretetének és istentisztelet végeztével nyomban a siguranciára kísérték, ahol hazaárulás címén letartóztatták.”⁴⁵

42 Tanulmányainkban a forrásokból kibontakozó struktúrákat követve, Eisleről függetlenül, a fenti hármas tagolást használjuk.

43 FROJIMOVICS 2008. 212.

44 *Egyenlőség* 1923. márc. 17./ 2. Nem szabad a zsidó iskolákban magyarul tanítani. [Írta:] Szatmári Mór

45 *Egyenlőség* 1923. aug. 4./ 5. A nagyváradai főrabbi a magyarság mártírja.

Számos esetben jelentek meg az *Egyenlőség*ben tudósítások az erdélyi magyar politikában játszott rendszeres zsidó szerepvállalásról, amelyek tiszteletet és megbecsülést váltottak ki a helyi, nem zsidó magyar közvéleményből.

„Az erdélyi magyar laptudósítások kiemelik, hogy Nagyvárad zsidósága igen nagy számban vett részt a nagygyűlésen.”⁴⁶
– írták a Magyar Párt nagygyűléséről.

Frojimovics Kinga különbséget tesz a „nemzeti” és „cionista” zsidó csoportok között. Ha a cionizmust, a zsidó nemzeti gondolatot kizárólag a politikai aktivitás szintjén vizsgáljuk, akkor ez a megkülönböztetés tartható, ha azonban a cionizmust a zsidó nemzettudattal azonosítjuk, akkor minden zsidó nemzeti csoportosulás cionista tevékenységnek tekinthető. A Frojimovics által „nemzeti zsidóknak” nevezett csoportok és a cionisták közös szervezete 1918. november 20-án alakult meg Kolozsvárott, Erdélyi Zsidó Nemzeti Szövetség néven. A szövetség fő célja a zsidó nemzeti kisebbségi autonómia kivívása volt. A szervezetnek egységes vezetősége volt, mégis jól elkülönült a régi mozgalomi cionista és a helyi politikai részleg két vezető csoportja, a helyi politikai szárny élén Fischer Tivadar, Fischer József, Marton Ernő, míg a mozgalmi cionista szárny élén Glasner Mózes Sámuel kolozsvári orthodox főrabbi, Weiszbürg Hajim és Giszkalay János állt.⁴⁷

A cionista mozgalom erdélyi jelenlétében és megerősödésében a cionista *Zsidó Szemle* a zsidó nemzeti nyelvi-kulturális ébredést tartotta a legfontosabbnak. Úgy gondolták, hogy ez az új helyzet lehetőséget teremt arra, hogy a helyi modern erdélyi zsidó tömegeket el lehessen téríteni a háborút megelőző időszakból megmaradt neológ stratégiától. Ez a cionista törekvés ráadásul román kormányzati támogatást is kapott.

„Az erdélyi zsidók ma mindenekelőtt arra törekszenek, hogy a zsidó nyelvben, kultúrában, tradícióban és öntudatban fölnevelt társadalmat teremtsenek a jövő számára. A temesvári zsidó reál-gimnázium felállítása után, most egy Kolozsvárott felállítandó hébernyelvű gimnáziumról tárgyalnak és a nagyváradi zsidó polgári iskolában is erősen dolgoznak abba az irányba, hogy idővel a héber nyelvet tanítási nyelvvé tegyék. Tervbe van véve azonkívül egy zsidó tanítóképző felállítása. (...) Szóval Erdély zsidósága a szomorú körülmények folytán ráeszmélt arra, nemzeti zsidó voltára, és nem mondja a hajdani kényelemben ellustult magyar asszimilánsokkal, hogy 'Ubi bene ibi patria', hanem azt mondja: 'Otthon a legjobb' és teljes erővel részt kíván venni az új palesztinai otthon felépítésében.”⁴⁸

46 *Egyenlőség* 1933. nov. 18./ 2. Az erdélyi zsidóság a magyar párt mellett.

47 FROJIMOVICS 2008. 213.

48 *Zsidó Szemle* 1920. jan. 30./ 3-4. Zsidó nemzeti mozgalom Erdélyben. [Írta:] Ullmann Sándor

A Nagy Háborút követően sok modernizáló zsidó gondolhatta úgy, hogy egy-fajta közéleti vákuumba került, ezért közülük többen a cionista mozgalom felé fordultak, és a cionista szervezeti kereteken belül igyekeztek aktívak lenni. Ez az aktivitás lehetett kulturális, de lehetett konkrét cionista építő munka is. A modern erdélyi zsidóság cionizmus felé fordulásának bemutatásakor a kulturcionista *Múlt és Jövő* a magyarországi zsidó intelligenciának kívánt példát mutatni.

„A háborút követő nagy zsidó renaissance-mozgalom Erdély zsidóságánál termékeny talajra talált. A népi és nemzeti megújulás hatása alatt kulturális intézményeik egész sorát építették ki és vállalták annak az útnak a következményeit, amelyre léptek, a legintenzívebb módon kapcsolódtak bele az ós-újhaza felépítésének embert és pénzt kérő munkájába. Az erdélyi zsidó nemzeti mozgalom fáradhatatlan megszervezőjének, dr. Weissburg Chaimnak minden akadályt legyőző energiája létesítette 2 év előtt az erdélyi falut az 'Emek'-ben Palesztina legtermékenyebb földjén, ahol többszáz boldog ember teremtette meg a kapcsolatot Erecz-Israel és régi hazája között és a kezdet nehézségein diadalmaskodva ma már munkája megérdemelt gyümölcsöt élvez. Ennek a fáradhatatlan energia-embernek sikerült megteremtenie a lehetetlent és Erdély zsidósága eddigi munkáját megkoronázva várost épít Palesztinában. [...] Cur-Salom területének legnagyobb része már elhelyezést nyert Erdély zsidóságánál, amelynek olyan rétegei kapcsolódtak bele az akcióba, akik a zsidó nemzeti iránytól teljesen távol tartották magukat. Így a közgazdasági és kulturális téren vezető szerepet vivő, asszimilánsnak nevezett, aradi zsidóság vette ki legintenzívebb részét, felismerve az idealizmus és reális közgazdasági érzék szerencsés kiegyenlítődesét ebben a kérdésben.”⁴⁹

Az zsidó etnikai politizálásnak egy másik lehetőségét a romániai Zsidó Párt jelentette. A *Múlt és Jövő* szerint ez a párt alkalmas leginkább arra, hogy leginkább képviseljen speciális, minden más erdélyi etnikai csoporttól eltérő zsidó közösségi érdekeket. Ez a fajta etnikai politizálás megfelelt a cionista elvárásoknak.

„Az erdélyi zsidó élet fokozott lendülettel folyik az utóbbi időben. Sokat járult hozzá ehhez a Zsidó párt győzelme, amely emelte a zsidó önérzetet és megmutatta, hogy a zsidóság egyesült erővel sokat vívhat ki magának. A zsidó pártban cionisták és nem cionisták egymásra találtak és megvan minden remény arra, hogy az erdélyi zsidóság testvéri szövetsége továbbra is fennmarad és pozitív alkotásokba megy át. A bukaresti parlamentbe bekerült zsidópárti képviselők közt ott találjuk Meyer Ebner mellett dr. Fischer Józsefet

49 *Múlt és Jövő* 1925. szept.-okt./ 315. Erdélyi zsidók várost építettek Palesztinában. [Írta:] Pető Tibor

és dr. Fischer Tivadart, akik mindketten régi, kipróbált harcosai az erdélyi zsidóság jogainak és akikben méltán összpontosul a hívek bizalma világnézeti különbség nélkül. [...] Az erdélyi zsidóság sokszínű és sokrétegű, de a különböző utak találkoznak a zsidó ideál keresésében.”⁵⁰

A szervezeti megosztottság 1930 októberében szűnt meg, amikor a mozgalmi cionisták áttették a székhelyüket Temesvárra, a „nemzetieké” pedig Kolozsvárra maradt. A helyi „zsidó nemzeti” politikai vonal képviselőinek sikerült az országos politikában is eredményt elérniük vezető személyiségeik, a román nemzeti stratégiának megfelelően,⁵¹ 1928-ban létrehozták a Zsidó Politikai Pártot és annak színeiben bejutottak a román parlamentbe. A cionisták csak 1939-ben csatlakoztak az akkor alakult a bukaresti székhelyű országos Legfelső Cionista Tanácshoz.⁵²

Az új román impérium képét a budapesti orthodox zsidó sajtó a magyarországi helyzetből eredően viszonylag későn, a bethleni konszolidációt követő újraindulással kezdte megformálni. A lap saját erdélyi tudósítótól származó híradások egyfelől a magyar közbeszéd Kisantanttal fennálló konfliktusait,⁵³ másfelől az orthodoxia más irányzatokkal vívott csatáit, harmadrészt pedig a budapesti intézményi önkép orthodox vallásos vidékről, Unterlandról (Szlovenszék, Ruszinszék és Erdély) folytatott diskurzusait tükrözte. A budapesti orthodox intézményrendszer sajtója folyamatosan figyelemmel kísérte az elcsatolt ország-részek orthodox izraelita hitközségeinek életét és új intézményi szerveződéseit. Főként azokra a problémákra volt fogékony, amelyek a magyarországi orthodox hitélet fontos kérdései voltak. Orthodox részről Erdélyben és Partiumban a hitközségi különválási kísérletek, a chászidok orthodoxián belüli elkülönülési törekvései⁵⁴ és a kolozsvári Orthodox Központi Iroda életével mutatkozó párhuzamoságok váltak fontossá. Az erdélyi Orthodox Iroda központi választmányának 1933. május 16-17-én Kolozsvárott tartott szokásos évi gyűléséről szóló részletes beszámoló jól tükrözte a kelet-európai orthodox zsidó hitbuzgalom főbb kérdéseit.⁵⁵ A tordai Ábrahám Jenő a magyarországihoz hasonlóan orthodox problémákat emelte ki: a zsidó univerzalizmus jegyében reflektált a németországi zsidóság katasztrófális helyzetére, az orthodox ifjúság nevelésére és a volt jesivabocherek megóvására a „szélsőséges irányzatoktól”, a „baloldali orientálódástól”, a cionizmustól és a vallásgyakorlás elhagyásától. A közgyűlésről szóló beszámoló foglalkozott az államhatalomhoz való viszonytal, a román kormányzat vallástörvényt

50 *Múlt és Jövő* 1931. szept./ 314. Erdélyi zsidó élet. [Írta:] Fodor Dezső

51 Akárcsak Csehszlovákiában, hogy a zsidókat leválasszák a veszélyesnek ítélt nemzeti kisebbségről, a román politikai elit a zsidókat etnikai közösségnek tekintette, és támogatta nemzeti törekvéseiket.

52 FROJIMOVICS 2008. 213.

53 ROMSICS I. 2005. 235-252.

54 *Zsidó Újság* 1928. szept. 28./ 10. Hírek – Áldatlan viszály az erdélyi orthodox sajtóban.; *Zsidó Újság* 1933. júl. 21./ 6. Mi újság Nagyváradon?

55 GLÄSSER 2014a.

sértő rendelkezéseivel, mint például az iskolákban a szombati íráskényszer és a kóser hús behozatalának tilalma. A kormányzatnál a Központi Iroda sikeres érdekérvényesítő lépései szintén hírértékűvé váltak. A német neo-orthodoxiához hasonlatosan a lap kijelölte a zsidó szolidaritás határait is, a reform irányzathoz tartozó zsidók iránt érzett felelősség kereteit és a tőlük való elhatárolódás alkalmait. Ennek jegyében hírértékűvé vált a román kultusztörvény által Occidental (nyugati) elnevezéssel illetett neológ hitközségek feletti tilalom (iszur) megerősítése. A „szefárd szecesszió” ügye a magyar orthodoxia helyi belső ellentétéinek, a belső szakadások elkerülésének kérdése volt. Ezek hitközségi viszályok részeként a romániai hírekben is megjelentek, például a központi választmány gyűlésén a szatmári hitközség „liberális” és chászid pártja közötti viszályként és az Iroda által levezetendő kettészakítás lehetőségeként.⁵⁶ Az Iroda fellépéseiről, a belső hitközségi viszálykodásokról és a hitközség irányításáért való versengésről így gyakran lesújtó, realiztikus képet festettek a közölt tudósítások. A szigeti viszály folyamánként ilyen volt a nagykarolyi hitközségi konfliktus.

„Még a mai, machlajkektől túlfűtött atmoszférában is példátlanul álló események színhelye volt az elmúlt két héten át a nagykarolyi (Króle) orth. hitközség. Teitelbaum Joél néhány hónappal ezelőtt elfoglalta a szatmári rabbiszéket. Ekkor természetesen akut lett a rabbiválasztás Nagykarolyban, ami miatt azóta állandó a hitközségben a széthúzás: a Teitelbaum főrabbi chászid hívei és más Rebbek hívei között. A hitközségi irodát rendőrség őrzi, mert attól tartanak, hogy az ellenpárt puccsszerűen elfoglalja azt és a Központi Irodától támogatva átveszi a vezetést. [...] A veszekedés, amelyet példátlan gyűlölet kísér, egész nap az utcákon folytatódik, míg végre este 9 órakor újból megnyitják a közgyűlést. [...] A következő napon a kolozsvári Központi Iroda, miután a hitközségi vezetőséget illegálisnak nyilvánította, utasította a vezetőséget, hogy nyomban adja át a helyét egy általa kijelölt ideiglenes bizottságnak. A szatmári főrabbi híveiből rekrutálódott ellenpárt pedig június 26-án sürgős rabbigyűlést hívott egybe Érmihályfalvára. [...] A rabbitanács úgy döntött, hogy a már beiktott főrabbinak el kell hagynia helyét és a Nagykarolyban felügyelete alatt álló s'chitót aszerolták [kóser vágást tilalom alá helyezték – G.N.]. [...] Július 3-án kedden a kolozsvári Központi Iroda választmánya foglalkozott az ügyel. Az ülésre Horowitz Ábrahám főrabbit is meghívták.”⁵⁷

Az állami korrupció a hitközségi intézményrendszer alakulásának mellékszálaként az új román hatalom budapesti elmarasztalására adott lehetőséget. Az új impérium negatív képét árnyalták a román közigazgatásról és törvényalkotásról érkező elmarasztaló hírek, amelyek háttérben eltérő csoportstratégiák

56 *Zsidó Újság* 1933. máj. 30./6-7. Azerdélyi Orthodox Iroda országos ülése – [Írta:] Ábrahám Jenő (Torda)
57 *Zsidó Újság* 1934. júl. 10./ 5. Forrongás Nagykarolyban – [Írta:] Feldmann Lajos

rivalizálásai álltak. Az új impérium közigazgatási lehetőségeinek kihasználásáról a status quo ante és az orthodox rivális irányzat konfliktusáról adtak hírt 1926-ban Nagykarolyból.

„Nagy-Károlynak volt egy statuszkvo hitközsége, melynek rabbija Schönfeld Ferenc, a román impérium bekövetkezésekor orthodoxnak nyilvánította magát. A besztercei orthodox iroda azonban nem akarta elismerni a megtértet, amire ez kijárta a román kormánynál, hogy felvehesse az orthodox anyahitközség nevet.”⁵⁸
– számoltak be az állami hatóság felekezeti intézményi autonómiát felülíró lépéséről.

A híradásokban az új impérium megítélését a korrupciós esetek is meghatározták. A lap nagyváradi tudósítója 1927-ben az alábbi esetről adott hírt:

„Mivel Romániában mint ismeretes, oly *korrupció* uralkodik hogy hatóságoknál legális uton semmi sem vihető keresztül, ellenben baksisért minden, az orthodox autonómia is egészen másképp fest nálunk, mint Magyarországon. Az említett oknál fogva például a besztercei orthodox országos iroda – pénz nélkül – a kormánynál képtelen bármit is az erdélyi orthodoxia érdekében keresztül vinni. Ami viszont Magyarországon lehetetlen – mint pld. egy városban 2 orth. hitközség létesítése – itt az *említett módon* lehetséges. Ilyen alapon a kolozsvári orthodox hitközségben is kettészakadás állt be.”⁵⁹

Az irányzati rivalizálások mellett – a zsidó univerzalizmus budapesti orthodoxia számára elfogadott keretei között – megjelentek a Romániához csatolt zsidóság fontosabb hírei is, például a nagyváradi Cion-teplom jubileuma, amelyen „csendes ünnepet rendeznek az összes erdélyi neológ hitközségek részvételével.”⁶⁰

58 *Zsidó Újság* 1926. okt. 15./ 3. Nagyváradtól Szigetig – Uti jegyzetek. – [Írta:] Sch. L.

59 *Zsidó Újság* 1927. máj. 13./ 2-3. Nagyváradi levél – A wizsnitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció.

60 *Zsidó Újság* 1928. szept. 28./ 10. Hírek – A nagyváradi Cion-templom jubileuma.

Szlovenszkoji és ruszinszkoji zsidóság

Felvidék és Kárpátalja okán fordult a magyarországi lapok figyelme Csehszlovákiára. Az új állam létrejöttékor az államterület három nagyobb részből állt össze. A történelmi Bohémiából,⁶¹ Szlovenszkból⁶² és Kárpátaljából.⁶³ Az új államnak mintegy kétharmadát tette ki az államalkotó két nemzet a cseh és a szlovák, amelyeket az államalapítók lényegében egyetlen nemzetnek tekintettek. A lakosság egyharmada azonban valamelyik nemzeti kisebbséghez tartozott. Közöttük volt 3 millió német, több mint hétszáz ezer magyar, közel félmillió ruszin⁶⁴ és több mint 300 ezer zsidó.⁶⁵ A Monarchia utódállamai közül egyedül Csehszlovákia rendelkezett a modern kapitalizmusra jellemző társadalmi szerkezettel. A társadalom elitjét a gazdag és befolyásos nagytőkések csoportja adta, míg a társadalom zömét a nagyszámú, tagolt proletariátus alkotta. Ezt a szerkezetet egészítették ki széles polgári középrétegek, modern értelmiség és a földreform következtében megerősödött birtokos parasztság.

Csehszlovákia megalakulásakor a korábbi Monarchia területének 33 százalékát tudta magáénak, viszont rendelkezett a korábbi birodalom ipari kapacitásának 70 százalékával. Az, hogy a korábbi Osztrák-Magyar Monarchia iparának jelentős része a későbbi Csehszlovákia területén összpontosult, egyszerre volt előny és hátrány is. A későbbi fejlődés szempontjából létkérdés volt, hogy mennyire tudja a csehszlovák ipar értékesíteni termékeit a külpiacon, mert korábbi, 48 millió fogyasztóra felépített, bohémiai és morvaországi ipari kapacitás 13 millió belső fogyasztóra számíthatott. Kárpátalján és Szlovákiában ezzel ellentétben nem volt országosan jelentős ipari termelés. A lakosság döntő többsége mezőgazdaságból élt, az országos átlagnál sokkal szegényesebb körülmények között. Az iparnak azok az ágazati produkáltak komoly teljesítményt, melyek fával voltak kapcsolatosak. A fakitermelés volumene a szállítási nehézségek okán elmaradt az optimálistól, így a fakitermelés csak nyugaton jelentett valódi kereskedelmi értéket, viszont a helyben megtelepített fafeldolgozó-ipar jelentős volt. Kárpátalja és mellette Szlovákia voltak a központjai a fa-desztillációs, a robbanóanyag-gyártó és a gyufa-gyártó iparnak. A falepárlás vezető üzeme Kárpátalján az Ungvár melletti perecsenyi Bantlin Kémiai Művek volt. A gyár igazgatója Dr. Paul Mautner volt, aki a tevékenységét Csehszlovákia szétesése után Angliába helyezte át 1939-ben. A másik fontos falepárlással foglalkozó üzem a Clotilde

61 A történelmi Bohémia (vagy Csehország) további három részből állt, Bohémiából, Morvaországból és a korábbi Habsburg-Sziléziából.

62 A magyar történetírás Felvidéknek nevezi ezt a területet.

63 A magyar nyelvű történetírás „Kárpátalja” fogalom alatt az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ban aláírt szerződés értelmében Podkarpatszka Rusz néven a Csehszlovák Köztársaság fennhatósága alá került területet érti. A régió a történeti Magyarország Ung, Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa és Máramaros vármegyék kisebb-nagyobb részeit foglalta magába, mintegy 12 631 km²-t.

64 DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 320-321.

65 A csehszlovák állam a zsidókat egy nemzeti közösség tagjainak tekintette és támogatta nemzeti szervezkedéseiket, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy csökkentsék a német és a magyar elem súlyát az államban.

Kémia Művek volt Nagybocskóban. A gyufa-gyártás központja Szolyván volt, az említettekén kívül volt még három üvegyár is a tartományban.⁶⁶

Csehszlovákia a politikai intézményrendszer stabilitásában is eltért a Monarchia többi utódállamából. Az 1920-ban elfogadott alkotmány érvényben maradt egészen az állam 1939-es megszűnéséig. Az alkotmány életbelépését követően négyszer tartottak általános választást Csehszlovákiában. A kétkamarás parlamentbe mindig sok párt jutott (pl. Csehszlovák Néppárt, Szlovák Néppárt, Magyar Nemzeti Párt később Egyesült Magyar Párt, Szudétánémet Párt vagy a Csehszlovák Kommunista Párt), ezért kormányt csak koalíciós alapon lehetett alakítani.⁶⁷

Frojimovics Kinga szerint a két világháború között Csehszlovákiában három típusú zsidó közösség létezett. A bohémiai (csehországi) zsidó csoportokat közép-európai, a kárpátaljaiakat kelet-európai, szlovákiaiakat pedig a kettő közötti átmenetként jellemezte.⁶⁸ A hitközségi szervezet kétféle rendszerben működött Csehszlovákiában 1937-ig: a „cseh” területeken a korábban Habsburg-Ausztriában működő rendszer, a két volt magyarországi régióban a magyar rendszer maradt fenn. „Cseh” területeken például egy településen csak egy hitközség működhetett, a volt magyarországi régiókban viszont több. A két utóbbi területen 197 hitközség működött, 175 a szlovák részen, 22 Kárpátalján. A hitközségekből 141 volt orthodox (120 szlovák, 21 kárpátaljai), 31 neológ (30 szlovák és 1 kárpátaljai) 25 status quo ante Szlovákiában.⁶⁹

Az *Egyenlőség* Budapesten a szlovenszkói neológiát a korábbi régi magyarországi neológia folytatásaként mutatta be, mely a magyar ügy élharcosa, és amelyet az új csehszlovák hatalom a magyarságáért súlyt.

„Az egész felvidéki zsidóságot rendkívül izgalomban tartja a pozsonyi neológ hitközség erőszakos felosztatása. A cseh kormány Persián Ádám, az azóta elhunyt antiszemita agitátor feljelentésére oszlatta fel a hitközséget, melyet Persián azzal vádolt meg, hogy vezetői a magyar irredenta szolgálatában állnak, a budapesti zsidósággal élénk kapcsolatuk van, és a szombati istentiszteleteken 'a magyar fegyverek győzelméért imádkoznak'. (...) A kormányhatóság ugyan igyekezett a felosztatást azzal palástolni, hogy egy dr. Funk nevű nyugdíjazása tette szükségessé a hitközség felosztatását. Ezt a dr. Funkot, aki elmebeteg aggastyán, a hitközség tényleg hónapokkal ezelőtt nyugdíjazta. De ez az üres kifogás mindenki előtt elvesztette komolyságát akkor, mikor kiderült, hogy a pozsonyi templomban és községházán állandóan irredenta iratokat kutatnak a hatósági emberek és Persián denunciaciói alapján

66 PICK 1968. 359, 391, 395.

67 DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 330.

68 Frojimovics Kinga a bohémiai zsidókat egész pontosan nyugatiként jellemezte. Azonban mi Németországot is Közép-Európa részének tekintjük. FROJIMOVICS 2008. 215.

69 FROJIMOVICS 2008. 217.

magyar zászlókat kerestek a neológ templom frigyszekrényében. A felvidéki zsidóság szenvedései, melyeket magyar volta miatt elszenvet tetőpontra értek...”⁷⁰

Jelinekre hivatkozva írja Frojimovics,⁷¹ hogy a két világháború között a szlovákiai zsidó közösség átalakult. A fiatal nemzedék ebben az időben szlovákosodni kezdett, másrészt a hitközséghez kötődő hagyományos elit kezdte elveszíteni vezető pozícióját, és helyére fokozatosan különböző szekuláris, nemzetiségi alapon működő politikai alakulatok léptek. A szlovákosodással és a zsidó etnikai tudat előretörésével kapcsolatos megállapítást statisztikai adatokkal kívánta alátámasztani. Míg a 1921-es népszámlálás adatai szerint a szlovákiai zsidók 54,28%-a vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, 22,27%-a csehszlováknak, 6,68%-a németnek, 16,49%-a magyarnak, addig az 1930-as népszámlálás szerint a szlovákiai zsidók 53,11%-a zsidó nemzetiségűnek, 32,19%-a csehszlováknak, 7,12%-a németnek vallotta magát és 7,58%-a az egyéb kategóriába tartozott. Ez utóbbi kategóriába tartozhattak az önmagukat magyarnak vallók.

Kárpátalján a tartomány össznépesezési adataira is érdemes egy pillantást vetni. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematikai és Természettudományi Tanszékének demográfiai adatai szerint⁷² az 1921. február 15-i csehszlovák népszámlálás adatfelvételében Kárpátalja területének népességszáma elérte a 612 442 főt, ami az 1910-eshez képest enyhe növekedést jelentett. A nemzetiségi összetétel a két népszámlálás között jelentősen módosult. A népességszám növekedése mellett a magyarok száma drasztikusan 111 052 főre csökkent, ami az összlakosságnak mindössze 18,1%-a volt. Ez nagyrészt azzal magyarázható, hogy a részben magyar anyanyelvű és korábban magukat magyarnak valló, de izraelita vagy görögkatolikus vallásúak zsidóként, illetve ruszinként lettek besorolva. Jelentős volt Trianon után az anyaországba áttelepültek száma is. Ugyanakkor sok Kárpátalján maradt magyartól meg lett tagadva a csehszlovák állampolgárság, külföldinek lettek nyilvánítva, így nem szerepelhettek a nemzetiségi statisztikában. Az ukránok (rutének) száma ekkor 372 278 fő (60,9%) volt, a zsidóké 80 117 fő (13,1%) volt. A csehszlovákok száma közel a háromszorosára, 19 632 főre (3,1%) nőtt, ami nem a természetes szaporulatnak, hanem elsősorban a cseh nemzetiségű hivatalnoki és vezető réteg betelepülésének volt az eredménye.

Az *Egyenlőség* a magyar megmaradás ügyét a zsidó jelenléttel kapcsolta egybe. Ahol a zsidók számaránya nagyobb, ott az *Egyenlőség* szerint a magyar kultúra és nyelvhasználat fennmaradására is nagyobb az esély.

„Az eddigi magyar kisebbségi élet legnagyobb eredményét a munkácsi zsidók vitték végbe. Ezek mentették meg Munkácsot. Hogy a magyar szó Munkácson nyíltan járhat, nekik köszönhető. A kuruc Kassa, Ungvár elesett, de Munkácsot a pájeszes, kaftános zsidók

70 *Egyenlőség* 1934. márc. 28./ 10. Miért oszlatták fel a pozsonyi neológ hitközséget?

71 FROJIMOVICS 2008. 217.

72 MOLNÁR – MOLNÁR 2005. 17.

megtartották magyarnak. A magyar sose volt antiszemita, a jövőben még úgyse lehet, mert le kellene sütni a szemét a munkácsi zsidó előtt!”⁷³

Akárcsak a szlovákiai zsidók esetében, az *Egyenlőség* a ruszinszkói zsidóknál is azt hangsúlyozta, hogy kiállnak a magyar ügy mellett, magyarságukért önfeláldozóan a szenvedést is vállalják.

„Ott, hol magyarok, rutének, tótok, lengyelek, románok laknak egymás mellett és ahol mindig fontosabb és nehezebb dolog volt magyarnak lenni, mint bárhol e hazában: a munkácsi zsidók mindig odaadó, derék munkásai voltak a magyar művelődésnek. [...] a munkácsi zsidók magyarul beszélnek, csak magyarul. Ez most tudvalevőleg nem érdem; nem előny, kedvezés, előrehaladás jár érte, hanem meghurcoltatás, bebörtönzés és cseh szurony. És az elszakított munkácsi zsidók magyarul beszélnek.”⁷⁴

A Zsidó Újság orthodox hetilap szintén foglalkozott választási kérdésekkel. Cseh-szlovák választásokon a zsidó politikai pártok szereplésének sajtóvisszhangjában az orthodox és a cionista érdekképviselet konfliktusa és más politikai pártok hozzájuk való viszonyulása jelent meg.

„A cseh-szlovák állam területén élő zsidók voksainak értékét ezért a ruszinszkói választási kerület dönti el. Ott egyideig egységes front-ról beszéltek, de az utolsó időben a zsidó párttal szemben kialakult az orthodox gazdasági párt, amely a hunfalvi főrabbit tette meg hitvezetőnek. Mivel az ungvári (ruszinszkói) kerületben az orthodox listára 12 ezer, a zsidópártra 20 ezer szavazat jutott és a mandátumhoz 27,173 szavazat szükséges – elveszett a mandátum de *elvesztett az egész állam területén leadott 70 ezer szavazat is*. De a cseh pártok megkapják a 4-5 zsidó mandátumot. S a kormánynak alig van nagyobb többsége! [...] Általános zsidó szempontból most már csak azt óhajtandó, hogy a szociális nyomort és politikai elnyomást, a melyek a ruszinszkói zsidó tömegek életét annyira megnehezítik, a kormány saját jószántából enyhítse, ha nem is lesznek olyan képviselők a parlamentben, a kik a zsidóság nevében, a kérdést állandóan napirenden tartanák.”⁷⁵

73 *Egyenlőség* 1938. febr. 17./ 11. Munkács, a zsidó város. – [Írta:] R. Vozáry Gyula képviselő, a ruszinszkói magyar párt alelnöke

74 *Egyenlőség* 1920. okt. 2./ 4-5. Milyen nyelven beszélnek a munkácsi zsidók? – [Írta:] Dr. Fábrián Ferenc

75 *Zsidó Újság* 1925. nov. 27./ 6. A cseh-szlovák választások Zsidó szavazatok, cseh mandátumok – Guruló szokolok és élő halottak – Mi légyen a zsidókkal?

Az orthodoxia politikai tevékenysége a széttagolt csehszlovákiai zsidóságot is megosztotta.

„Az orthodox párt 12.000 szavazatot kapott. Ezt orthodox részről igen szép eredménynek tüntetik fel, tekintettel arra, hogy alig pár nap állott az agitáció rendelkezésére. Ez a körülmény indította az orthodox párt jelöltjét, Horovitz hunfalvi főrabbit az aktiv politikai szereplés terére való lépésre. Körlevelet bocsátott ki, a melyben visszatekintve az elmúlt választások tanulságaira szükségesnek tartja az orthodox politikai párt megszervezését és kiépítését. A választási eredmény a nacionalista érzésű zsidókat azonban rendkívül módon elkeserítette. [...] Mivel a gazdasági párt megalakulásánál az orthodox országos iroda elnöke: Weber póstyéni főrabbi irányító szerepet vitt, a prágai zsidó körök haragja feléje központosul.”⁷⁶

Bán (Banovce Trenčsén) hitközségét nyerte meg a prágai zsidó nemzeti tanács az Orthodox Központi Iroda ellen. Hitközség körlevélben vádolta meg a zsidó egység megbontásával az iroda elnökét, Weber főrabbit.

„A banovcei hitközség, mely orthodox vallásossági szempontból nem elsőrangú klasszis – felhívását alig 1-2 hitközség (Humenné, Hlohovce-Galgóc) reagált, ellenben a hitközségek zöme bizalmát fejezte ki az iroda elnöke működése iránt.”⁷⁷

A budapesti Orthodox Központi Irodához közeli lap, a *Zsidó Újság* nem csupán a szimbolikus politika és a nagy társadalmi diskurzusok révén vált érintetté az utódállamok orthodox szervezeti ügyeinek interpretálásában: a ruszinszkói és szlovenszkói zsidóság elvesztése gyökeres változást idézett elő a lap arculatában. A lap országos orthodox zsidó kérdésekkel foglalkozott, elsősorban mégis a budapesti orthodox középosztály szemléletét tükrözte.⁷⁸ A határok hatása közvetlenül már a lap újraindulásában megjelent. A jiddis, héber betűs olvasótábor az utódállamokhoz került.⁷⁹ Az orthodoxia a revíziós szimbolikus politikához vallási értelmezéseken keresztül kapcsolódott. Azonban a neológ stratégiához hasonlatos apologetikus, magyar–zsidó mártíriumot felmutató híreket is közölt ruszinszkóból. A vallási értelmezések főként a revíziós diskurzus fordulópontjaihoz kötődtek.⁸⁰ A budapesti orthodox sajtót ugyanakkor intenzíven

76 *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./ 7. A cseh-szlovák választások után. – Saját tudósítónktól – Választási petíció. – Galíciai választás. – Pergőtűz az orthodox iroda elnöke körül.

77 *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./ 7. A cseh-szlovák választások után. – Saját tudósítónktól – Választási petíció. – Galíciai választás. – Pergőtűz az orthodox iroda elnöke körül.

78 A korábban megjelenő magyar nyelvű *Zsidó Híradóra* az Orthodox Központi Iroda a külvilágnak szóló, orthodox érdekeket védelmező lapként tekintettek. *Zsidó Újság* 1926. aug. 6./ 8–9. „Miért kell orthodox zsidó hetilap”.

79 Slomo Groszberg visszaemlékezése. Közli: BACSKAI 2004. 15–16.

80 GLÄSSER – ZIMA 2013. 217.

foglalkoztatta az önálló ruszinszkói orthodox iroda ügye is. Ezekben a vitákban a sajtó hasábjain a munkácsi főrabbi többnyire a „tényleges helyzet” tolmácsolójaként és az „egyedüli hiteles” vélemény megfogalmazójaként került bemutatásra ruszinszkói és budapesti híveinek tudósításaiban.⁸¹ A sajtóban megjelenő tendencia a főrabbi magyarországi orthodox hitbuzgalomban játszott szerepe felől nyer értelmet.

A neológia és általában a magyar zsidóság pozíciójára leginkább veszélyesnek az *Egyenlőség* a cionistákat gondolta. Attól tartottak, hogy a cionista agitáció, Kárpátalján is a magyarságtól távolítja el a zsidókat, és ez a zsidók között differenciálni nem tudó magyar közvéleményt az anyaországi zsidók ellen hangolja. Ezért a neológ lap sok esetben, a cionistákat támadva, akár a chászid álláspontot is közvetítette.

„A munkácsi járásbiróság előtt vádlottként állt Spira munkácsi rabbi, kit a köztársaság védelméről szóló törvény alapján vádoltak izgatással. A rabbi azt mondta, hogy az orosz Kárpátokban tavaly kitört tifuszjárvány Isten büntetése a hebraisták és cionisták bűneért, azonkívül sértő kifejezést használt a munkácsi héber gimnázium ellen, valamint a szülők ellen, kik gyermekeiket oda járatják. A felmentés indoka szerint a rabbi csak az iskolán üzött bibliakritikát támadta, melyhez – mint községe lelki vezetője – joga volt.”⁸²

A népszámlálási adatok akkor válnak különösen fontossá, ha figyelembe vesszük, hogy a csehszlovák kisebbségi nyelvtörvény szerint, ha egy körzetben a kisebbség számaránya elérte a 20%-ot akkor az adott kisebbség nyelve hivatalos nyelvvé vált. Természetesen ezekkel a kisebbségi jogokkal kulturális és oktatási jogosítványok is együtt jártak. A csehszlovák szabályok szerint egy adott nemzeti kisebbséghez való tartozás alapfeltétele volt a kisebbség nyelvének anyanyelvi ismerete. Ez alól, hogy a magyarok számarányát csökkenték, és sok esetben 20% alá vigyék, a zsidókkal kivételt tettek, és így egyes körzetekben veszélybe került a magyarok kisebbségi nyelvhasználatára.⁸³ Erre a csehszlovák politikára hívta fel a figyelmet több ízben az *Egyenlőség*, és természetesen a magyar zsidók magyar kiállítását méltatták.

„Mélységes megdöbbenést keltett a cseh kormánynak az a példátlan eljárása, mellyel Pozsony és Kassa színmagyar városokat megfosztotta magyar nyelvüktől. Mint ismeretes, a cseh kormány az 1930. évi népszámlálás adataira hivatkozik, melyek ebben a két városban

81 A teljesség igénye nélkül lásd: *Zsidó Újság* 1932. júl. 29./ 5. Egy este Munkácson – írta: Groszberg Jenő.; *Zsidó Újság* 1934. máj. 4./ 2. A munkácsi főrabbi Budapesten – írta: Groszberg Jenő.; *Zsidó Újság* 1935. jún. 21./ 4. Beszélgetés Kassán a munkácsi főrabbiával – írta: Blum Sámuel.; *Zsidó Újság* 1935. nov. 15./ 2. A munkácsi főrabbi Budapesten.; *Zsidó Újság* 1936. febr. 28./ 5. A ruszinszkói orth. Irodából.

82 *Egyenlőség* 1935. márc. 9./ 14. Hírek – Spira munkácsi rabbit felmentették.

83 SOLE 1968. 134.

nem állapítottak meg 20%-nyi magyar kisebbséget. Pozsonyban 4000 főnyi magyarság 'hiányzik'. Kassán körülbelül 2000 főnyi magyarral van 'kevesebb', mint amennyi a kisebbségi arányszámhoz a magyar nyelv használatához szükséges." [...] A Magyar Zsidó Unióhoz, mint a magyar zsidóság külpolitikai képviselőjéhez érkezett jelentések mutatják, hogy ez a 4000, illetve 2000 főnyi magyarság azért is 'hiányzik', mert a cseh népszámlálók Pozsonyban 5423, Kassán pedig 6740 magyarul beszélő, magyarul író és olvasó zsidót vontak le erőszakkal a magyarság arányszámából. A Magyar Zsidó Unió értesülése szerint ez a 'levonás' úgy történt, hogy amikor a népszámlálási lapokon valakiről megállapították a zsidó vallási hozzátartozandóságot, a cseh népszámlálási biztosok áthúzták a nemzetiségi rovatba írt 'magyar' szót, és helyébe írták: 'zsidó nemzetiségű. [...] Ebbe a hamisításba nemcsak a magyar nemzeti társadalom nem nyugszik bele, hanem külön sérelme ez a magyar zsidóságnak. [...] De a magyar zsidóságnak a budapesti vezetői sem maradtak tétlenül. Mikor a csehszlovákiai magyar kisebbség értesült a népszámlálási machinációról, akkor hitfelekezetünk vezetői Budapesten a Magyar Zsidó Unió keretében ünnepélyes tiltakozást jelentettek be az ellen, hogy a magyar zsidókat levonják a magyar kisebbség lélekszámából. [...] A Magyar Zsidó Uniónak ezt a nagyjelentőségű határozatát az olasz kormány már 1931-ben olyannak ismerte el, mely teljesen igazságos és ezért a Népszövetség előtt e panasz támogatását kilátásba helyezte."⁸⁴

A következő és egyúttal utolsó csehszlovák kárpátaljai népszámlálás időpontja 1930. december 1. volt. Kárpátalja lakosságának száma ekkorra elérte a 734 315 főt, melynek a többségét (60,8%-át, 446 478 főt) változatlanul az ukránok (ruténok) alkották. A magyarok száma 116 975 (15,9%), a zsidóké 91 845 (12,5%), a csehszlovákoké 34 700 (4,7%), a németeké 12 778 (1,7%) lett, ezen kívül 16 558 idegen állampolgárt tartottak nyilván.⁸⁵

Ha népszámlálás csak zsidókkal kapcsolatos számait nézzük akkor 1921-ben a kárpátaljai zsidók 86,81%-a zsidó nemzetiségűnek, 0,78%-a csehszlováknak, 0,29%-a németnek, 7,49%-a magyarnak vallotta magát, 1930-ban már a ruszinszói zsidók 93%-a zsidó nemzetiségűnek vallotta magát, a többitől pedig nincs adat.⁸⁶

A népszámlálási adatok ellenére is az *Egyenlőség* a kárpátaljai zsidók magyar nemzetiségét, a magyar állam iránti elkötelezettségét próbálta tudósításaiban bizonyítani.

⁸⁴ *Egyenlőség* 1933. okt. 7./ 1. Pozsony és Kassa.

⁸⁵ MOLNÁR – MOLNÁR 2005. 17.

⁸⁶ FROJMOVICS 2008. 219.

„Husztról huszonnégy óra alatt el kellett jönnünk, mert nem tettük le az esküt. De nagyon haragudtak ránk, mert egyszer apuka az utcán azt mondta valakinek, hogy ha még egyszer háború lenne, nem hagyná magát felmentetni, hanem elmenne a csehek ellen.”⁸⁷
– mondta egy zsidó vagonlakó gyerek Budapesten.

A zsidó nemzeti politizálásnak két szintje volt. Egyrészt egy közösségen belüli: például vallási irányzatok közötti rivalizálás, vagy a cionista mozgalmon belüli pártok és frakciók. A cionisták úgy vélték, hogy a korábbi magyar neológ stratégia folytatása a helyi modern zsidóság felolvadásához vezet.

„Mert ha Erdély a magyarországi zsidóság elveszett jövőjét, elszakadt reményét jelenti, úgy méltán fájlalhatják Északmagyarország elszakadásában zsidó multunktól való elszakításunkat. Hiszen Pozsony majd másfélszázadon át volt a magyar zsidóság szellemi életének gócpontja és mellette Tapolcsány, Nyitra, Kassa, Munkács mindmégannyi ősi fészke a régi zsidó tradícióknak. Számunkra nem lehet közömbös vajon [...] az asszimiláns irányzattal [...] egy-egy nagyszerű temetővé válnak-e, [...] avagy az ő jól konzervált zsidó tömegeikkel új vérkeringést adnak a lassan induló csehszlovák zsidó nemzeti mozgalomnak.”⁸⁸

Másrészt helyi és köztársasági szinten is megjelentek etnikai alapon szerveződött politikai pártok, melyek a zsidóság képviselőtét tűzték ki célul a külső társadalommal szemben: a prágai központú, az országos politikában szerepet vállaló Zsidó Párt és a kárpátaljai helyi és önkormányzati választásokon induló Egyesült Zsidó Párt.⁸⁹

1918. október 22-én cionista zsidók egy csoportja megalakította a Zsidó Nemzeti Tanácsot Prágában. A Nemzeti Tanács legfontosabb követelése volt, hogy a zsidókat nemzeti kisebbségként kell elismerni, és ezzel összefüggésben minden olyan településen, ahol nagyobb számban élnek a zsidók, részesüljenek a nemzetiségi jogokban. Ezen kívül a Nemzeti Tanács szükségesnek tartotta a sziléziai és morvaországi képviselők csatlakozását. Szlovákiában később hasonló forgatókönyv szerint zajlottak az események. A kárpátaljai cionista csoportok csak később csatlakoztak, mert a tartomány 1919-ig nem volt része Csehszlovákiának.⁹⁰

A csehszlovák hatalom által is támogatott cionista tevékenység terjedéséről számolt be a *Múlt és Jövő*. Különösen az ifjúság aktivitására hívta fel a figyelmet. A cionizmust egy olyan fiatal, életerős mozgalomnak mutatta be a lap, amely élesen szemben áll a korábbi generációk tespedtségével.

87 *Egyenlőség* 1920. dec. 18./ 2. Zsidó vagonlakó.

88 *Zsidó Szemle* 1920. febr. 13./ 4-5. A zsidóság helyzete Észak-Magyarországon – írta: Ullmann Sándor.

89 RABINOWITZ 1968. 201-203.

90 RABINOWITZ 1968. 179.

„A ruszinszkói zsidó ifjúság a cionizmus fejleményeit ma már a saját ideológiája szerint ítéli meg. A »Hasomer kadima« és a »Hasomer Hacair« már régebben megszüntették a kooperatív működést. A »Brith Trumpeldor« iránya mindinkább tért hódít, egyedül Munkácson 300 tagja van. Komoly jelenség, hogy a »Bétár« (Brith Trump.) a revizionizmus mellé áll, és számolni lehet azzal, hogy az az ifjúság komoly akarással és értékes tudásával egymaga is képes a szentföldi építőmunka iránti bizalmat növelni.”⁹¹

Szemben a vallásos kongregációkkal a Zsidó Nemzeti Tanács nem zsidó szigetekben, hanem egyetemes, illetve összcsehszlovákiai zsidóságban gondolkodott. Ebben a fogalmi keretben jött létre a nemzeti zsidók kongresszusán 1919 januárjában, Prágában a Csehszlovákiai Zsidó Párt. A Zsidó Párt és a Zsidó Nemzeti Tanács elismerte a zsidó vallásos kongregációk fontos szerepét a csehszlovákiai zsidók egyesítéséért tett erőfeszítésekben, melyeknek egyaránt vallási és nemzeti alapokon kell nyugodniuk.⁹²

Csehszlovák Köztársaság alkotmánya 1920. február 29-én lépett hatályba. Az alaptörvényben lefektetett kisebbségvédelmi klauza kötelezettséget rótt mind az államra, mind az adott kisebbségre. Hogy a békeszerződésben és most már az alkotmányban is garantált kisebbségi jogok (vallási kisebbségi jogok, ezzel összefüggésben lelkiismereti és vallásgyakorlati szabadság, etnikai kisebbségi jogok, nyelvi kisebbségi jogok) a zsidókra is vonatkozzanak, a Zsidó Nemzeti Tanácsnak egy egységes, zsidó etnikai csoport létezését kellett a hatóság felé felmutatnia. A csehszlovák kisebbségi törvény szerint, ahogy azt már korábban említettük, ha egy körzetben a kisebbség számaránya elérte a 20%-ot, akkor az adott kisebbség nyelve hivatalos nyelvvé vált. A zsidó nemzeti program és a csehszlovák magyarellenese kisebbségi politika, konfliktusokat generált, egyrészt a cionisták és az „asszimilánsok” (magyar-pártiak), másrészt a cionisták és a magyarok között.⁹³

A Zsidó Párt zsidó nemzeti programmal indult az 1920-as választásokon. A választójogi törvény kimondta, ha egy párt listát állított, annak legkevesebb 20 000 szavazatot kellett szereznie legalább egy választókerületben. Ilyen feltételek mellett lehetetlen volt mandátumot szereznie a pártnak, mert a zsidók szétszórtan éltek a köztársaság területén, és csak egyetlen körzet volt, ahol ez lehetséges lett volna: Kárpátalja. Ott azonban a zsidók vallási és politikai megosztottsága lehetetlenné tette az egy helyre szavazást. Ezért az a 80 000 szavazat, amit a Zsidó Párt kapott kitűnő eredménynek mondható. 1925-ben 98 845 szavazatot kaptak, és ha ehhez hozzáadjuk, hogy a Zsidó Pártból korábban kiszakadtak által létrehozott Zsidó Gazdasági Párt még el is vitt 16 936 szavazatot, akkor ez a szavazatszám különösen jó eredménynek számít.⁹⁴

91 *Múlt és Jövő* 1931. ápr./ 161. Ruszinszkói levél – írta: Fodor Fülöp.

92 RABINOWITZ 1968. 179.

93 RABINOWITZ 1968. 179.

94 RABINOWITZ 1968. 179.

1929-ben a lengyel kisebbségi párttal indított közös lista eredményeképpen ketten is mandátumot szereztek a „Zsidó Párt” listájáról: Dr. Ludvik Singer⁹⁵ és Dr. Julius Reiss. A hatékonyabb érdekképviselő céljából 1931-ben a Zsidó Párt három regionális szervezetét egy, az egész országra kiterjedő egységes szervezetbe vonták össze. 1935-ben elsősorban a németvesztély miatt felemelték a mandátumnyeréshez szükséges minimum szavazatszámot. Így már lehetetlenné vált, hogy a Zsidó Párt nemzetiségi alapon mandátumhoz jusson. Ezért a Zsidó Párt, hogy a két meglévő mandátumát megtartsa a Cseh Szociáldemokrata Párttal egyezett meg. Végül Dr. Angelo Goldstein és Dr. Chaim Kugel révén korszakunk végéig megmaradt a két mandátum.⁹⁶

A cionisták a kárpátaljai chászid tömegekben öntudatlan bázist láttak. Úgy vélték, hogy a chászidok integrációra képtelenségükkel a cionistáknak készítik elő a terepet. Az anticionista munkácsi rebberől például ezt írták:

„Sajnos, eddig éppen ő agitált legerősebben a zsidó párt ellen. Álzsidó pártokat létesítettek, hogy gyöngítsék sorainkat, majd a kormánypárti agrárpártokat támogatták. Pedig a ruszinszkói tömegek adják a legtöbb szavazatot. Pártunk működése mindenkor a zsidóság javára szolgált. [...] A hangulat a párttal szemben olyan kedvezően fordul, hogy nem lennék meglepve, ha a legközelebbi választásokon a pozsonyi főrabbi úr, sőt a munkácsi rabbi úr is ott szerepelne listánkon. Mindketten méltán reprezentálnák a zsidóságot.”⁹⁷

A cionisták közeledési szándéka a chászid elithez nem járt sikerrel, ezért a chászid tömegekkel kapcsolatos stratégiát változatlanul hagyva, a híveket a rebberől leválasztva kívánták megnyerni a mozgalom számára.

„Most, amikor az egész világ a németországi zsidóüldözések hatása alatt áll és mind tisztábban látja, hogy a zsidóság számára nincs más kiút, mint Palesztina, vannak zsidó vezérek, akik feledve minden szomorúságot középkori elgondolásokkal és alaptalan támadásokkal akarják eltorlaszolni azt az utat amely az öntudatra ébredt zsidóság által a megszabadulás elé vezet.”⁹⁸

A chászidizmus és a ruszinszkói vidéki zsidóság a budapesti orthodox iroda számára elsősorban nem a cionizmussal kapcsolatos állásfoglalása vagy az orthodoxia fogalmi keretébe nehezen illeszkedő etnicitás gondolata felől vált fontossá, hanem a vallási élet elmélyítésének ügyében. A hitbuzgalom ügyét felkaroló lap főszerkesztője, Groszberg Jenő kitüntetett figyelemmel foglalkozott a

95 1931-es halálát követően Dr. Angelo Goldstein örökölte meg a helyét.

96 RABINOWITZ 1968. 201-203.

97 *Zsidó Szemle* 1933. júl. 29./ 5. Beszélgetés Dr. Reisz Gyulával a csehszlovák zsidó párt parlamenti képviselőjével.

98 *Zsidó Szemle* 1933. jún. 10./ 5-6. A munkácsi csodarabbi rajong Hitlerért és szidja a cionistákat.

munkácsi főrabbiával: a lap számos kérdésben korának egyik kiemelkedő és követhető vallási autoritását látta benne.⁹⁹ A többnyire neo-orthodox irányultságú szerkesztőség olvasói leveleivel, tudósításaival és útirajzaival maga is ápolta a főrabbit rebbeként övező tiszteletet, s minden lehetőséget megragadott, hogy ennek a tiszteletnek a megnyilvánulásairól hírt adhasson. A hitbuzgalom középpontba állításával a hivatalosan pozsonyi irányvonalhoz sorolt orthodox vezetés célja a romló társadalmi körülmények között a közösségi-vallási modellek és a normakövetés megerősítése volt. A munkácsi rebbe, a gyertyánligeti és más ruszinszkoói rebbék és rabbik kijelentései, útmutatásai a hitélet elmélyítését voltak hivatottak megjeleníteni. A hozzájuk intézett zarándoklatok, náluk tett szerkesztői tiszteletlátogatások beszámolóí pedig egy alternatív, misztikus, a fővárosi életformától távoli, ugyanakkor a vasúthálózattal Budapestről is elérhető világ képét festették meg, ahol a világ küzdelmeiben megfáradt orthodox zsidó átmeneti menedékre lelhet, és istenbizalommal telhet el.¹⁰⁰

Jugoszlávia zsidósága

Az 1929-ig Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak nevezett délszláv állam, részben két – már az első világháború előtt is független – államból (Szerbia és Montenegró), részben az Osztrák-Magyar Monarchia korábbi területeinek egyesüléséből alakult ki.¹⁰¹ Az új délszláv állam hivatalos doktrínája egységesnek tüntette fel az állam két legnépesebb délszláv népét, a szerbet és a horvátot. Azonban a szerbek és a horvátok együtt is csak a népesség 74 százalékát tették ki, ráadásul a „szerb-horvát” nemzetet éles ellentétek feszítették, így igazi egység sosem jött létre. Rajtuk kívül a délszláv királyságnak volt még 1 millió szlovén, fél-fél millió német, magyar, albán, valamint fél millió egyéb lakosa. A jugoszláv társadalom zömét a közép-európai társadalmakhoz képest kevésbé differenciált paraszti tömegek alkották. A Monarchiából örökölt nagybirtokosság szétverése után a déli szerb, a birtokos parasztságra támaszkodó társadalmi szerkezet lett a minta az új állam számára. A birtokos parasztság számbeli dominanciája következtében szélsőségek nem jellemezték a vagyoni szerkezetet.¹⁰²

Jugoszláviában a politikai viszonyok általában a térségre jellemző kétfázisos séma szerint alakultak. Jugoszláviában, akárcsak Romániában a tekintélyuralmi rendszer magának az uralkodónak a kezdeményezésére jött létre, ezáltal dinasztikus színezetet nyert. Az uralkodó Jugoszláviában sem támogatta – sőt fékezte – egy náci vagy fasiszta típusú állam megerősítését.¹⁰³

⁹⁹ Lásd például a kibontakozó tömegkultúra kérdéseit: GLESZER 2008. 217–242.

¹⁰⁰ GLÄSSER – ZIMA 2013. 219.

¹⁰¹ DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 320.

¹⁰² DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 325–326.

¹⁰³ DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 335.

A Nagy Háborút követően a legfőbb hatalmi pozíciókat a szerb hatalmi elit ragadta magához. Fő erejét az a Radikális Párt adta, melynek uralma alatt a kis szerb államból egy területileg megötszöröződött regionális középhatalom jött létre. A Radikális Párt a nemzeti unitarizmust vallotta, mely szerint csak egyetlen jugoszláv nemzet létezik, amelyen belül a három ág között csak lényegtelen különbségek vannak, melyek megszüntetésére kell törekedni.¹⁰⁴ A horvát nemzeti különállás megőrzését a Horvát Parasztpárt képviselte a leghatásosabban. A párt a nemzeti unitarizmus mellett a szerb dinasztiát (Karadžorđe) és a centralizációra törekvő belgrádi kormányt is elutasította. Horvátországot egy demokratikus jugoszláv konföderáció részeként képzelte el.¹⁰⁵ A húszas évek közepén egy időre koalíciós kormányt alkottak a Szerb Radikális Párttal, de 1927-ben kiszorultak a hatalomból és a Radikális Párttal szembeforduló másik hagyományos szerb párttal, a Demokrata Párttal egységfrontba tömörülve ellenzéki blokkot hoztak létre. Úgy tűnt, az etnikai konfliktusokat földrajzi szembenállás váltja fel, azonban 1928 nyarán egy kormánypárti képviselő a belgrádi parlamentben pisztolylövésekkel halálosan megsebesített három horvát parasztpárti képviselőt. A véres drámát követően majd fél évvel később, 1929. január 6-án Sándor király felfüggesztette az 1921-es alkotmányt, betiltotta a politikai pártok működését, és a teljes végrehajtói hatalmat a saját kezébe vette. A nemzeti unitarizmus jegyében átszervezték a közigazgatást, az állam nevét a Szerb-Horvát-Szlovén királyságról Jugoszláviára változtatták. A királydiktatúra tekintélyelvű jellegén az 1931-es alkotmány sem változtatott.¹⁰⁶

Az 1934-es marseille-i usztasa merénylet Sándor király ellen alapjaiban rengette meg a királydiktatúrát. A merényletet követően a kisantant-országokban tapasztalható magyarellenes hangulat megnyilvánulásaként mutatta be az *Egyenlőség* a lap jugoszláviai terjesztésének tiltását. A betiltást a magyar ügy miatti kiállítás példájaként láttatta.

„Néhány héttel azután, hogy a román kormány lapunkat Erdélyből kitiltotta, Jugoszláviában is megvonták az Egyenlőség postaküldési jogát. Sokezer magyar zsidó hittestvért fosztottak így meg kedvenc lapjának olvasásától csakis azért, mert lapunk a zsidóságban a magyar szellemet ébren tartja. Az Egyenlőség betűi és szelleme ellen nem az első és utolsó ez a támadás. De bízunk benne, hogy a mi hitünket és a mi igazságunkat csak elnémítani lehet, de megölni nem. Azoknak, akiket most erőszakosan elszakítottak tőlünk, azt üzenjük a zsidó bizalom igaz mélységével: A viszontlátásra...”¹⁰⁷

104 DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 338.

105 DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 339.

106 DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 339.

107 *Egyenlőség* 1934. nov. 17./ 2. Az Egyenlőséget kitiltották Jugoszláviából.

Az *Egyenlőség* betiltásához a hasonlóan összmagyar ügyként tudósított a lap a Jugoszláviából kitiltott magyar nyelvű zsidókról. Közös sorsról és közös szenvedésről írtak, és összmagyar szolidaritásra szólítottak fel.

„Idestova három hónapja annak, hogy az első menekült magyar megérkezett a nyugati pályaudvarra. A kiüldözöttek szomorú sorsa megindította a közvélemény szívét. És az egész magyar társadalom felekezeti különbség nélkül osztatlan részvétellel fordult feléjük. Megindultak az akciók a menekültek megsegélyezésére. És rövid idő alatt aránylag igen nagy összeg gyűlt egybe a javukra. (...) Ezek a menekültek azonban – egy pár kivételével – bizony még ma is itt élnek és nem éppen irigylendő állapotban. Közöttük nagy számmal vannak még zsidó hittestvéreink is, akik minden egzisztencia nélkül, otthon nélkül, örök-idegenül és a hivatlan vendég szomorú szerepében tengődnek Budapesten.”¹⁰⁸

Az állam irányítását átvevő régenstanács képtelen volt bázisának szélesítésére. A politikai csatározásokba az egyházak is bekapcsolódtak: a szerb ortodox egyház a királydiktatúra támaszaként, míg a katolikus egyház a horvát szeparatizmus támogatójaként. A külső környezet változása miatt a kormány engedményekre kényszerült. 1939 augusztusában megállapodtak a horvát parasztpárttal egy széleskörű autonómiával rendelkező horvát bánóság létrehozásáról. Szerb oldalról többen sokallták az engedményeket, míg a horvát usztasák egyenesen polgári engedetlenségre szólították fel a bánóság horvát lakóit, a Parasztpártot pedig nemzetárulással vádolták.¹⁰⁹

A Szerb-Horvát-Szlovén királyság területei között az etnikai megosztottság mellett egyéb szempontokból is óriási különbségek mutatkoztak. Az északi, gazdaságilag fejlettebb területeket fényévek választották el például Dél-Szerbiától. Az egyenlenség felszámolására tettek kísérleteket, mindezek ellenére ezeknek a próbálkozásoknak kevés eredménye lett. Az óriási gazdasági különbségek nem csökkentek. A szerb-horvát ellentét mellett a gazdasági egyenlenségéből adódó feszültségek feszítették szét a délszláv államot.

1921-ben a Szerb-Horvát-Szlovén királyságban élő zsidók száma 67 746 fő volt, amely 1941-re 73 000 főre emelkedett, kétharmaduk a korábbi Monarchia lakosa volt. Kulturális, nyelvi szempontból eltérő háttérrel rendelkeztek. Magyarul beszéltek a Bácskában, a Bánóságban, a Szerémségben, Szlavóniában és Horvátország egyes vidékein, illetve a Muravidéken, a többiek pedig valamelyik délszláv nyelvet beszélték.¹¹⁰ Ha vallási, liturgikus szempontból vizsgáljuk Jugoszlávia zsidóságát, akkor szefárd zsidókat találunk Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában, Szerbia déli részén askenáz orthodoxokat, és kis számban

108 *Egyenlőség* 1935. márc. 2./ 15. 750000 pengőből – 75... Drámai beszélgetés egy zsidó jugoszláviai kiutasítottal.

109 DIÓSZEGI – HARSÁNYI – KRAUSZ – NÉMETH 1997. 340.

110 PEJIN 2012. 3.

chászidokat a Bácskában, a Tisza-vidéken (Zentán, Moholon, Péterrévén). Ezen a területen az orthodoxia képviselte a többséget a korábbi magyar irányt követő neológokkal szemben.

Akárcsak Romániában vagy Csehszlovákiában, Jugoszláviában is az volt a cél, hogy az egyes területeken a magyarok számarányát csökkentsék. Ezt a magyar nyelvű zsidók leválasztásával kívánták elérni. A magyar ügyhöz mindenkor hű *Egyenlőség* a magyarok számarányának csökkenéséért a szerb hatóságokat és a cionistákat tette felelőssé.

„A népszámlálások keresztülvitelében az alapelv az, hogy a legalacsonyabb fokra kell leszorítani a magyarok arányszámát és ezzel vitássá tenni a magyarok igényét a magyar impériumhoz tartozó, ezidőszert meg szállott vidékekre. A népszámlálások rendezésében legfőképpen a szerbek buzgólkodnak. Sajnálatos tényként kell megállapítanunk, hogy ez a buzgólkodás egészen terrorisztikus jellegű és legtöbbször a zsidóság ellen irányul. A szerbek mindenütt arra kényszerítik a zsidókat, hogy külön nemzetiségnek vallják magukat. [...] Az egymásnak ellentmondó jelentésekből is nyilvánvaló azonban, hogy a zsidókat a szerbek, és a nekik segédkező cionisták belekényszerítették a délvidéken abba, hogy magukat külön nemzetnek vallják. De megállapítható az is, hogy ott, ahol a zsidók kényszernek engedtek, ebből rájuk ott sem származott semmiféle előny vagy kedvező jogi helyzet. A zsidók kényszer hatása alatt állanak. E statisztika és e tendenciózus népszámlálás ellen a szabad magyar zsidóság a leghatározottabban s felháborodottan tiltakozik.”¹¹¹

A magyar irányt követő bácskai zsidók, kik még a Monarchiában szocializálódtak, magyar tudatúak maradtak, és egy ideig a Magyar Párt soraiban is megtaláljuk őket. Aktívan részt vettek a magyar kulturális életben, figyelemmel kísérték a magyarországi zsidóság életét. Folytatni kívánták a világháború előtti életüket, egészen addig tették ezt, míg a hatalom és a jugoszláviai zsidóság nyomására fel nem hagytak ezzel.¹¹²

Az ószerbiai zsidók integrációja a szerb társadalomba lényegében már 1918 előtt befejeződött (a zsidókat 1878-ban emancipálták). Szerbiában sem 1918 előtt, sem utána nem volt jelen a politikai antiszemitizmus. Kis arányszáma miatt a zsidóság itt nem jelentett komoly vetélytársat a gazdasági élet egyik szférájában sem. Mivel az újonnan alakult államban az ószerb politikai elit játszott meghatározó szerepet, ez alapvetően meghatározta a jugoszláviai zsidóság egészéhez való viszonyulást is. Jugoszláviában, akár csak Romániában vagy Csehszlovákiában a zsidóságot etnikai alapon kezelték, ezért a zsidókkal szembeni viszonyulás nem tért el a többi nemzeti kisebbséghez való viszonyulástól. Az államhatalomnak az volt a fontos, hogy az adott kisebbség lojális-e a királysághoz vagy

111 *Egyenlőség* 1919. febr. 22./ 1. A magyar zsidóság és a népszámlálás

112 PEJIN 2012. 4.

sem. A szerbiai zsidóság tekintetében fel sem merülhetett a kétely. A szerbiaihoz hasonló volt a helyzet a bosznia-hercegovinai és macedóniai zsidókkal is.

A jugoszláviai zsidók pozícióját viszont szembe lehetett állítani a magyarországi antiszemita jelenségekkel. Alkalai rabbi királyi elismertségén keresztül a szerbiai zsidók ideális helyzetét mutatta be az *Egyenlőség*.

„Alkalai doktor úr mindennapos bridgepartnere a felségnek. És ha hitének ünnepnapjain, amikor magasztos hivatása máshová szólítja őt, amikor nem szentelheti délutánjának pár óráját a szórakozásnak, nem tud eljönni a konakba: nincsen bridgeparti Sándor királynál. Alkalai Izsák nélkül nem képzelhető el bridgeparti a belgrádi királyi palotában”¹¹³

Régi és új világok határán

A fővárosi zsidó réteglapok középosztálybeli problémákat és intézményi stratégiákat tükröztek. Ezek részeként a nagy társadalmi diskurzusok konkrét hatalmi, gazdasági és társadalmi berendezkedéshez kötődtek, s korszakonként módosultak. A Horthy-korszakban ilyen fővonalbeli diskurzusváltás volt például az etnikai gondolat előtérbe kerülése, ami az első világháború végén bekövetkezett elitváltás okán a zsidóság viszonylatában az 1920:XXV. törvénycikk értelmezésében tükröződött.¹¹⁴ A magyarországi zsidóságot már nem a magyar nemzet részeként tekintette a jogalkotó, hanem a zsidókra is alkalmazta a törvényt. A határon túli zsidókról szóló diskurzusok a neológ és orthodox lapokban egy korábbi realitást követtek, az elcsatolt határon túli magyarsággal való sorsközösségben és a magyar nemzet részeként mutatták be a határok által elválasztott zsidóságot. Számos hír szólt a mindennapi együttélés konfliktusairól, de az új hatalmi realitáshoz kötődő pozitív eseményekről is. Visszatérő probléma volt az alsó osztályok judeofób hiedelmei, vagy az ezekkel keveredő modern antiszemita jelenségek. Ezek értelmezése nem minden esetben kötődött etnicitáshoz.

A román paraszti antiszemitizmus például része volt az új impériumról alkotott negatív budapesti képnek. A vérvádak a tavaszi nagyünnepek közül az egyiptomi kivonulás emlékünnepéhez, Peszách-hoz vagy új zsinagógák építéséhez kötődtek a paraszti hiedelmek sorában.¹¹⁵ A lap kolozsvári tudósítója viszont 1928-ban az őszi nagyünnepek keretében Szukotkor körvonalazódott vérvádestről számolt be.

113 *Egyenlőség* 1931. aug. 25./ 12. A szerb király barátja és bridgepartnere dr. Alkalai Izsák, a belgrádi főrabbi. – [Írta:] Paál Jób

114 ROMSICS G. 2010.

115 KENDE 1995.

„Félünnepen, szerdán reggel, ide jött munkát keresni Ducla Mária, 18 éves parasztleány, a szomszédos Szamosfalváról (Someșeni). A leánynak pénzre volt szüksége, mert jövő vasárnap akarta eljegyzését megtartani. Utja Feingold Izsák ruszligyároshoz vezetett, aki vallásos ember, a szefard hitközség tagja. Feingold a templóban lévén, a leányt az asszony vezeti a műhelybe és ellátja munkával. Közben az asszony kimegy, férje hazajön és – a leányt hatalmas vértócsában fetrengve találja. [...] Csütörtök reggel a leány édesanyja és vőlegénye feljelentéssel rohantak a rendőrségre: »A zsidó tette el láb alól a leányt.« A vérvád elemei együtt vannak: a fiatal, szép falusi parasztleány, a pajeszos zsidó, az ünnepek... [...] Közben a parasztok már suttoják is a vérvád »hírét.« Az ügyet a hatóság zárta le. „Végre a boncolás megállapította, hogy a leány nagy magasságból, a padlásról, a kemény beton-padlóra eshetett és ez okozta a szerencsétlenséget.”¹¹⁶

A paraszti antiszemitizmus hírként a judaizmus misztikus értelmezéseinek kontextusában is megjelent. Az elhunyt személy álom által nyújtott segítségéről 1929-ben a budapesti orthodox sajtó egy Máramarosban közbeszéd tárgyát képező eset kapcsán számolt be, ahol a halott nagyapa unokájának életét mentette meg a szállásadó paraszt fiától, aki álmában akarta meggyilkolni az apja által elszállásolt zsidót.

„Egy Glück nevű aknasugatagi ember éjjel egy kis faluba jutott, ahol kénytelen volt éjjeli szállást kérni egy parasztnál. Amikor a paraszt fia haza jött, nagyon dühös lett, minek adtak egy zsidónak hálóhelyet. Látván a helyzetet, a zsidó beleegyezett abba, hogy az éjszakát a ház mellett álló romhalmazban fogja tölteni. [...] a másodszi álomlátás rendkívül hatott rá s elhatározta, hogy menekül. Amikor a romok alól kijött, ott látta már a házigazdája fiát s egy cimboráját késsel felfegyverkezve, hogy rávessék magukat a zsidóra. [...] amikor a házból kijött a paraszt a feleségével és ki akarták csavarni a fiu kezéből a kést s a tusakodás hevében a fiu megsebezte anyját. A zsidó a félelemtől félőrülten menekült s bejelentette az esetet a csendőrségnek, amely megindította a nyomozást ebben az ügyben, amikor a tulvilágban lévő nagyapa megmentette unokájának földi életét.”¹¹⁷

Osztálykülönbségekként tűntek viszont fel a jugoszláviai judeofób hiedelmek hatására történt atrocitások. A fővonalbeli jugoszláv politika is közrejátszott az etnikai színezetet nélkülöző híradásokban, mivel a szerb nemzeti önmeghatározásnak nem képezte részét a zsidóellenesség.

116 *Zsidó Újság* 1928. okt. 12./9. Vérvádat koholtak Kolozsvárt – Kolozsvári tudósítónktól.

117 *Zsidó Újság* 1929. dec. 13./11-12. Hírek – A halott nagyapa megmenti unokája életét.

„A zsidó gólusz megnyilvánulási formái kifogyhatatlanok. Mintha Izrael őrzője figyelmeztetni akarna bennünket, hogy ne bizzuk el magunkat [...] Lám minden józan ember tisztában van azzal, milyen gyalázatos rágalom a vérvád. [...] Mégsem némul el a középkori babonának e torzszülöttje! Sőt a legutóbbi két eset, amely Jugoszláviában történt, mutatja, hogy minden halandó, csak a korlátolttság nem akar meghalni s hogy a középkor babonája és az újkor technikája egész jól megfér egymással, mert mindkét esetben a vérvád az autóval kapcsolatban szerepel.”¹¹⁸

Ez első eset Belgrád, a főváros körül történt, ahol parasztok támadták meg Božidar Maksimović (1886-1969) belügyminiszter feleségének kiránduló autóját, mert zsidónak nézték, aki keresztény gyerekeket gyűjt. „De mivel a belügyminiszter nejevel történt az eset, néhány órával később nagyszámu rendőrség és csendőrség vonult ki és több embert letartóztattak.”¹¹⁹ Az elkövetők feltehetően szerb nemzetiségűek lehettek, amire a cikk nem tér ki. A másik eset a Közép-Tiszavidéken történt Bácskában, a zentai szefárd orthodox (chászid) imaház avatása utáni héten, amikor egy zentai zsidó apa a 3 éves kisfiát vitte magával autón. A kocsit defektet kapott, mire a faluban elterjedt a híre, hogy egy zsidó férfi keresztény gyereket rabolt el. A templomavatáskor az előző héten már keresztény gyerek véráldozatáról beszéltek a Tisza mentén és Zenta külvárosában zsidókra támadtak. Az autóját javító apát a helyi – feltehetően magyar – parasztok támadták meg.

„200 paraszt ásóval, kapával fegyverkezve elindult a keresztény gyermek felszabadítására. A kis fiu apja dorongot fogott a parasztokra és csak így bírta a tömeget feltartóztatni, amíg a csendőrség megérkezett, megfékezte a tömeget és meggyőzte őket arról, hogy egy zsidó gyermeket féltettek zsidó apától.”¹²⁰

Az esetet Pollák Sarolta etnikai színezet nélkül, az elmaradottság és a művelt modern világ kettősségében fogalmazta meg. „Az ostobaság ily uralma dacára minékünk zsidóknak, az optimizmus népének mégis remélnünk kell, hogy majd csak megvirrad valaha a koponyákban is.”¹²¹ A romániai vérvádesetekkel ellentétben, a jugoszláv hatóság a rend védelmezőjeként, a közösségek segítőként tűnt fel, annak ellenére, hogy az impériumváltást követően a magukat

118 *Zsidó Újság* 1925. okt. 30./ 6-7. Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért.

119 *Zsidó Újság* 1925. okt. 30./ 6-7. Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért.

120 *Zsidó Újság* 1925. okt. 30./ 6-7. Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért.

121 *Zsidó Újság* 1925. okt. 30./ 6-7. Jugoszláviai levél (Saját tudósítónktól). A miniszter felesége, kit zsidónak néznek. Zsidó apa harca a kisfiáért.

magyarként meghatározó neológ zsidóság körében voltak konfliktusok az új hatalommal.¹²²

A modern politikai antiszemitizmussal a társadalom kiemelkedő autoritásainak ellenpéldáit gyakran állította szembe a zsidó sajtó. Ilyen ellenpéldának tekinthető a fővárosi orthodox zsidó sajtó híradása a Csehszlovákiából hazafelé tartó Károly román király szatmári főrabbiával való találkozásáról a szatmári pályaudvaron.

„A király észrevette a Rebbet, aki előlépett a sorból és hangosan elrecitálta a koronás fő látásakor vallásilag előírt benedikciót: »Bórüch atto Hasém Elajkénü melech hoajlom, senószan michvajdaj l'bošzor v'dom.«¹²³ A héber áldásmondás, látszólag elérzékenyítette az uralkodót, aki szívélyes mozdulattal melegen kezét szorított R. Jajlissal.”¹²⁴

A pillanatot megörökítő fotó a cionista sajtó révén¹²⁵ Budapesten is széles körben ismertté vált. A chászid rebbe áldásmondása a vallási hagyományok által előírt lojalitás körébe sorolható.¹²⁶ A szabadkai neológ hitközség jubileumán pedig egyúttal elnöke, dr. Klein Adolf szerb királyi kitüntetését is megünnepelhette, amiről az orthodox hetilap is hírt adott.¹²⁷

Főként a chászid hívekre és rebbékre antiszemita közhelyként gyakran vetült az illojalitás vádja. A sorkatonaság – különösen az orthodox és chászid irányzat számára – egyébként is számos problémát jelentett a vallási parancsolatok megtartása terén.¹²⁸ Az új román impérium kételyei és az állam iránti lojalitás kérdése tükröződött a vizsnici chászid rebberől terjedő történetben.

„Tudvalevő, hogy a híres vizsnitzi Rebbe a háboru kitörése óta Nagyváradon lakik. Utóbbi időben feljelentés érkezett a Rebbe ellen a »szigurancá«-ra, miszerint ő a hozzá forduló zsidó katonákat a katonaság kötelékéből való szökésre beszéli rá. Erre a sziguranca (román detektívtestület) két katonaruhába öltözött zsidó detektívet küldött a Rebbehez, akik sírva kértek a Rebbetől tanácsot, hogy »mitevők legyenek, mivel a katonaságnál nagyon kegyetlen bánásmódban részesülnek.« A Rebbe erre megnyugtatta őket s azt tanácsolta, hogy vakon engedelmeskedjenek fellebvalóiknak s tőrjenek mindent szeretettel, így majdan sorsuk a Mindenható kegyelméből meg fog javulni... A detektívek ezután elárulták magukat és a

122 Vö. DÉVAVÁRI 2013.; DÉVAVÁRI 2014.

123 Áldott vagy Te Örökkévaló Istenünk, a világ Királya, aki dicsőségéből juttat a hús-vér embernek!

124 *Zsidó Újság* 1936. nov. 20./ 10. Hírek – A szatmári főrabbi és a román király.

125 *Múlt és Jövő* 1938. XXVIII. évf. 150.

126 Vö. GLÄSSER 2014b. 95-97.

127 *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./ 8. A vojvodinai zsidóság életéből.

128 Vö. BÍRÓ 2013. 26-39.

Rebbet szívélyesen gratulálták. Az eset városszerte érthető feltűnést s meglepedést váltott ki.”¹²⁹

Az impériumváltás helyi egyedi megvalósulásai – útirajzok részeként – szintén megjelenhettek a lapokban. „Sziget egyébiránt teljesen zsidó város. Még a rendőrök is jiddisül beszélnek. De, amikor engem Szigeten egy csendőr igazolt, nem akart más nyelven beszélni, mint románul, próbálkoztam magyarul, nem ment, kezdtem jiddisül, nem akarta megérteni, míg odajött egy hitsorsos s tolmácsként működött közöttünk. Amikor eltávozott a csendőr, a zsidó barátom ajkbigygyesztve mondta: ez a rose [gonosz –G.N.] jól ért jiddisül, de nem akar másként beszélni, mint románul, mert – született magyar.”¹³⁰

Jugoszlávia esetében az orthodox sajtó viszont az újonnan kiépülő orthodox hitközségi rendszer sikereiről számolt be a neológ hitközség 150 éves jubileumának apropóját felhasználva.

„Mint ismeretes, Szabadkán 1903-ban orthodox imaegyesület alakult, mely örvendetesen folyton fejlődött és hosszabb harc után 1921-ben megkapta *hitközsége autonomiáját*. Az orth. hitközség derék főrabijja *Deutsch Mózes* egyszersmind a jugoszláviai országos orth. szervezetnek az elnöke.”¹³¹

Az új államalakulat keretei között végbement orthodox szervezeti függetlenedés sikere és a szabadkai orthodox hitközség kiválása összefonódott az állam iránti lojalitással.

„A Jugoszláviához csatolt magyar területeken, a Vojvodinának zsidó székhelyévé Szabadka (Subotica) kezd fejlődni. [...] A nagy hitközség mellett fejlődőben van az orthodox hitközség is, a melynek 1923. óta külön rabbija is van az előbb Komáromban működött *Deutsch Mózes* személyében. A fiatal orthodox hitközség fejlődése erős lendülettel indult. Van jesivája, *ש"ס חברה*-ja, jesivát támogató egyesülete, ifjúsági egyesülete, a melynek célja a vallástudományi önképzésen kívül egy jugoszláviai kolónia Erecz Jiszroelben való létesítése.”¹³²

A szimbolikus értékkel felruházott elcsatolt területek és más-más hatalmi-politikai konstellációk között létező határon túli zsidóság jó példája Felvidék. Az új impériumban zajló neológ zsidó élet irodalmi témává magasztosítása, mártírológiává tétele történt meg Szabolcsi Lajos (1889-1943) iskoladramájában. Az *Egyenlőség* főszerkesztője *A nyolcadik láng: Magyar-zsidó legenda 1925-ből* címen a Központi

129 *Zsidó Újság*. 1927. máj. 13./ 2-3. Nagyvárad levél – A wizensitzi rebbe bölcs előrelátása. – Román korrupció.

130 *Zsidó Újság* 1926. okt. 15./ 3. Nagyváradtól Szigetig – Uti jegyzetek. – [Írta:] Sch. L.

131 *Zsidó Újság* 1925. dec. 11./ 12. Hírek – A szabadkai neológ hitközség.

132 *Zsidó Újság* 1925. dec. 18./ 8. A vojvodinai zsidóság életéből.

Zsidó Diáksegítő Bizottság gondozásában iskolai színdarabot adott ki a határ túloldalán magyarságukért üldöztetést elszenvedő zsidókról. A Kassán játszódó színdarab a Leánynevelő Intézet 1920-as Chanuka-estjét vette kerettörténetéül. Eszerint a szloveszkói tanfelügyelő feljelentések nyomán chanuka 8. estjén ellenőrzést tart a leányintézetben, mert kihívóan magyar szellemben oktattak, és hamis papírokkal láttak el egyéneket. A Monarchia idején koronás arany érdemkereszttel kitüntetett idős intézetvezető asszony, Kohn néni a darabban elpanaszolja, hogy az új hatalom minden szinten zaklatja, üldözi, el akarja venni a tulajdonát, ki akarja forgatni. Az iskolai istentiszteletre érkező cseh tanfelügyelő az intézmény bezárására keres okot. Az istentiszteletet sem tudják megtartani. A középosztálybeli rabbi éhezik, apját pedig két évre azért börtönözték be a csek, mert a zsinagógában magyar hazafias beszédet tartott. A leánynevelő intézettel szemben lévő börtönben magyar újságírók raboskodnak „irredentizmus” ürügyén. Az iskolai ünnepéllyel párhuzamosan fut Kőszegi Kálmán szökött magyar zsidó rab bűjtatásának története, akit az intézet szlovák cselédei elől is rejtegetni kell. Kálmánt egy hazafias magyar vers miatt ítélték el 3 évre. Az istentisztelet végül Kálmán tartja meg, aki orthodox zsidó családból való, de a neológia útjára lépett. Kassán híre kelt, hogy egy vasutas segíti a Magyarországra átszökni készülő üldözötteket. A nyolc felvonásból álló iskolai darab végére kiderül, hogy az izraelita leánynevelő intézet és az intézetvezető asszony bátyja szervezi az illegális határátlépéseket. A menekülőket pénzzel látják el, vizonzást viszont nem várnak. „Én 1870 óta állok itt fenn. De nem hiszem, hogy bevárhaszam azt az időt, amikor visszafizeti ezt nekem. Csak a jelszó... fiam, csak a jelszót ne felejtse el! Soha!” – mondja a darab végén Kohn néni, mire a neológ rabbinak öltözött szökött rab, „Kálmán (összehuzza testén a reverendát): Trianon! Trianon! Trianon!” – és kifut az ajtón.¹³³ A határon túli neológ zsidóságot Szabolcsi így a trianoni békediktátum feletti nemzeti fájdalom mártírológiájába illesztette.

A szimbolikus politika margójára

A dualista rendszer modus vivendijét a gazdasági és nemzeti feszültségeket levezető Nagy Háború ingatta meg. A háború végére pedig a polgári szolidaritás helyébe az etnikai csoportszolidaritás lépett az összeomlott dinasztikus birodalmak területén. Az elitváltásokkal fővonalból tematizálások tűnhettek el, és korábban perifériális értelmezések emelkedhettek a helyükbe. Mindeközben a folytonosság csupán az egyes diskurzuselemek szintjén feltételezhető. A diskurzusfolyamok ugyanis egyaránt tartalmaztak új megfogalmazásokat és továbbsodródó elemeket, átörökített toposzokat.¹³⁴ A budapesti zsidó sajtóértelmezések jól tükrözik, hogy a hírlapírók a zsidóság társadalmi helyzetét szorosan

133 SZABOLCSI 1925. 16.

134 Vö. BRUNNER 2000. 181–197.; GYÁNI 2002.

összekapcsolták a trianoni határok által keletkezett társadalmi feszültségekkel. A trianoni határok felszámolásától a zsidóság békebeli, azaz monarchiabeli jogi és társadalmi állapotainak visszaállítását remélték.

A sajtó vizsgálatokor nem téveszthetjük szem elől, hogy csupán diskurzusok bemutatására vállalkozhatunk. Az „objektív valóság” rekonstruálása lehetetlenné válik. Az elemzés sokkal inkább kulturális fordítás egy gyökeresen megváltozott környezetben. Jelenünktől távol eső, sok esetben a családi és közösségi emlékezettel össze nem kötött életvilágok tagjainak stratégiáit értelmezhetjük és kísérrelhetjük meg érthetővé tenni a mai magyar társadalom és a zsidó nemzedékek számára.

IRODALOM

BACSKAI Sándor

2004 *Az első nap*. Emlékképek az ortodox zsidóságról. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest.

BÍRÓ Ákos

2013 *Kétfejű sas Dávid pajzsán. Tábori Rabbinátus az Osztrák-Magyar Monarchia haderejében 1914-1918*. Gabbiano Print Kft. Kiadó, Budapest.

BRUNNER, Edward M.

2000 Az etnográfia mint narratíva. In: Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poetikája*. Kijárat Kiadó, Budapest. 181-197.

DÉVAVÁRI Zoltán

2013 Kettős kisebbségben, kettős szorításban: Megfélemlítés, szegregáció és retorzió. Zsidók Szabadkán az impériumváltás után (1919-1922). *Híd* 77 (3). 88-99.

2014 Egy családi tragédia margójára. A Bács megyei Napló, a Minerva Nyomda és a Fenyves család sorsa (1941-1947). *Híd* 78 (12). 86-93.

DIÓSZEGI István

1997 *A hatalmi politika másfél évszázada, 1789-1939*. MTA Történettudományi Intézet, Budapest.

DIÓSZEGI István – HARSÁNYI István – KRAUSZ Tamás – NÉMETH István (szerk.):

1997 20. századi egyetemes történet. I. kötet. Korona Kiadó, Budapest.

FEISCHMIDT Margit

2005 A magyar nacionalizmus autenticitás-diskurzusainak szimbolikus ténfoglalása Erdélyben. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók. Tanulmányok*. Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest – Pécs. 7-32.

FROJIMOVICS Kinga

2008 *Szétszakadt történelem*. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon 1868-1950. Balassi Kiadó, Budapest.

GLÄSSER Norbert

- 2014a A „Machziké Hadosz” intő szava. Hitbuzgalmi sajtóviták mint túlélési stratégiák a fővárosi orthodox zsidóság körében (1925-1944). In: Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.): *Lelkiségek, lelkeségi mozgalmak Magyarországon és Közép-Európában*. SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. Szeged. 413-422.
- 2014b Az integráció politikai liturgiái. Szimbolikus politika és hazafiság Löw Immánuel beszédeiben. In: Tóth István (szerk.): *Zsidók Szeged társadalmában*. Csongrád megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged. 92-111.

GLÄSSER Norbert – ZIMA András

- 2013 Kárpátalja a budapesti zsidó sajtóban. In: Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség*. Aposztróf Kiadó, Budapest. 214-220.

GLESZER Norbert

- 2008 Orthodox Kosher Mass Culture? Food Industry, Hospitality Industry, Children's Holidays and Open-Air Baths in the Weekly Paper of Orthodox Jewry in Hungary, 1925-1944. *Acta Ethnographica Hungarica* 53 (2). 217-242.

GYÁNI Gábor

- 2002 *Történelemszövegek. A múlt ösvényén* sorozat. L'Harmattan, Budapest.

HOFER Tamás

- 2009 Magyarország a Kronprinzenwerkben. *Néprajzi Értesítő* 91. 109-132.

JELINEK, Yeshayahu A.

- 2007 *The Carpathian Diaspora The Jews of Subcarpathian Rus' and Munkachevo, 1848-1948*. East European Monographs. Columbia University Press, New York.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

- 2007 *Túlélési stratégiák*. Társadalmi adaptációs módok. Kossuth Kiadó, Szekszárd.

KENDE Tamás

- 1995 *Vérvád. Egy előítélet működése az újkori Közép- és Kelet-Európában*. Osiris Kiadó, Budapest.

LENDVAI L. Ferenc

- 1997 *Közép-Európa koncepciók*. Áron Kiadó, Budapest.

MOLNÁR József – MOLNÁR D. István

- 2005 *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Matematikai és Természettudományi Tanszék, Beregszász.

OIȘTEANU, Andrei

- 2005 *A képzeletbeli zsidó a román (és kelet-közép-európai) kultúrában. Imagológiai tanulmány*. Kriterion Kiadó, Kolozsvár.

PEJIN Attila

- 2012 Kettős diaszpórában, hármassal. A bácskai zsidóság Trianon után (1918–1941). *International Relations Quarterly*. 3. (4).

PICK, Joseph C.

1968 *The Economy*. In: Rabinowicz, Oskar K. – Wehle, Kurt – Kauders, Walter (eds.): *The Jews of Czechoslovakia*, Historical Studies and Surveys. The Jewish Publication Society of America – Society for the History of Czechoslovak Jews. Philadelphia – New York.

POZSONY Ferenc

2012 Néphagyományok az Erdélybe irányuló turizmus szerkezetében. In: Landgraf Ildikó – Nagy Zoltán (szerk.): *Az elkerülhetetlen. Vallásantropológiai tanulmányok Vargyas Gábor tiszteletére*. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – MTA BTK Néprajztudományi Intézet – L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, Budapest, 667-679.

PREPUK Anikó

1997 *A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen.

RABINOWITZ, Aharon Moshe

1968 *A zsidó kisebbség*. In: Rabinowicz, Oskar K. – Wehle, Kurt – Kauders, Walter (eds.): *The Jews of Czechoslovakia Historical Studies and Surveys*. The Jewish Publication Society of America – Society for the History of Czechoslovak Jews. Philadelphia – New York. 157-179.

ROMSICS Gergely

2010 *Nép, nemzet, birodalom*. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és a magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918-1941. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.

ROMSICS Ignác

2005 *Magyarország története a XX. században*. Harmadik, javított és bővített kiadás. Osiris Kiadó, Budapest.

ROZENBLIT Marsha L.

2001 *Reconstructing a National Identity. The Jews of Habsburg Austria during World War I*. Oxford University Press, Oxford.

SCOTUSVIATOR (SETON-WATSON), Robert William

1908 *Racial Problems in Hungary*. Constable & Co., London.

SETON-WATSON, Robert William

1916 *German, Slav and Magyar*. A Study in the Origins of the Great War. Williams and Norgate, London.

SOLE, Ariyeh

1968 *Subcarpathian Ruthenia*. In: Rabinowicz, Oskar K. – Wehle, Kurt – Kauders, Walter (eds.): *The Jews of Czechoslovakia. Historical Studies and Surveys*. The Jewish Publication Society of America – Society for the History of Czechoslovak Jews. Philadelphia – New York. 125-155.

SZABOLCSI Lajos

1925 *A nyolcadik láng*: Magyar-zsidó legenda 1925-ből. A Központi Zsidó Diáksegítő Bizottság Kiadása, Budapest.

GLÄSSER NORBERT –ZIMA ANDRÁS

THE IMAGE OF "OCCUPIED TERRITORIES" IN THE JEWIS PRESS OF BUDAPEST

The new borders drawn after the First World War fundamentally changed the social and cultural environment in which the earlier Jewish strategies had emerged and functioned; they shaped their attitude towards Hungarian symbolic politics. The group strategies of the denominations and movements represented in the Hungarian-language Jewish press in Hungary interpreted Hungarian symbolic politics after the Trianon peace dictate in different ways and incorporated these interpretations in their discourses. Neolog Jewry identified with the national pain caused by the Trianon peace treaty. The paper published many articles about Jews beyond the border who had been punished by the new authorities for their support for Hungarian identity. An important point at issue between the Zionist and the Neolog strategy was the question of the Jewish communities beyond the borders. In these territories the Zionists set up Jewish national organisations. Later, after the change of rule, this aspiration found support in the governments of the successor states. The aim of the leadership of the successor states was to reduce the numerical proportion of Hungarians in the annexed territories by separating the Jewish masses classified among the Hungarians. With the loss of the historical Hungarian territories Orthodoxy also lost important religious communities. They linked the settlement of the two losses, and linked both to the moral improvement of Hungary and the deepening of its religiosity. The modification of the borders created an entirely new situation for all three Jewish strategies.